

**UNIVERZA V LJUBLJANI
PEDAGOŠKA FAKULTETA**

DIPLOMSKO DELO

LANA MILANA PIBERNIK

UNIVERZA V LJUBLJANI
PEDAGOŠKA FAKULTETA
RAZREDNI POUK

PRIMERJALNA ANALIZA FANTASTIČNE PRIPOVEDI
ČAROVNIK IZ OZA LYMANA FRANKA BAUMA TER
FILMSKE PRIREDBE

DIPLOMSKO DELO

Mentorica:

dr. Milena Mileva Blažič

Kandidatka:

Lana Milana Pibernik

Ljubljana, junij 2011

IZVLEČEK

Diplomsko delo začenjam z definicijo fantastične pripovedi in njeno strukturo, povzeto po knjigi *Fantastična koda: uporaba fantazijskih vzorcev v fantastičnih pripovedih za otroke* [*The magic code: the use of magical patterns in fantasy for children*] švedske strukturalistke Marie Nikolajeve iz leta 1988.

Sledi predstavitev ameriškega pisatelja Lymana Franka Bauma (1856–1919) in njegove bibliografije. V nadaljevanju je predstavljeno njegovo najbolj znano delo, in sicer slovenska različica knjige *Čarovnik iz Oza*, ki je bila prvič izdana leta 1959, in primerjava z istoimenskim filmom (*Čarovnik iz Oza*) režiserja Victorja Fleminga iz leta 1939. Predstavljene so glavne ter stranske književne osebe in pomočniki/rešitelji. Opisana je analiza fantastičnih elementov, ki jih je Maria Nikolajeva predstavila v knjigi *Fantastična koda: uporaba fantazijskih vzorcev v fantastičnih pripovedih za otroke* [*The magic code: the use of magical patterns in fantasy for children*] leta 1988.

V zadnjem, specialno-didaktičnem delu diplome navajam predlog obravnave fantastične pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900) na osnovi metode šolske interpretacije, s katero želim pokazati, kako bi učitelj razrednega pouka lahko obravnaval to delo pri pouku književnosti v četrtem razredu osnovne šole. Predlog didaktične komunikacije izhaja iz ciljev, ki so predstavljeni v prenovljenem učnem načrtu za slovenščino – *Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt* (2011). Poleg analize novega učnega načrta za slovenščino so predstavljena tudi berila za četrti razred devetletne osnovne šole.

KLJUČNE BESEDE:

- fantastična pripoved,
- fantastični elementi,
- film,
- primerjalna analiza,
- učni načrt za slovenščino (2011).

Comparative analysis between fantasy *The Wizard of Oz* by Lyman Frank Baum and film adaptation

SUMMARY

In the first chapters, the thesis provides a definition of fantasy and its structure adapted from the book *The Magic Code: The Use of Magical Patterns and Fantasy for Children* by Swedish Structuralist Maria Nikolayeva from 1988.

The definition is followed by a presentation of American writer Lyman Frank Baum (1856–1919) and his oeuvre. The emphasis lies on the Slovene translation of his most famous work, *The Wonderful Wizard of Oz*, which was first published in 1959, and on its comparison with the eponymous film (*The Wonderful Wizard of Oz*) from 1939, directed by Victor Fleming. The thesis also includes a presentation of the main and side characters and special helpers, as well as a summary of the analysis of fantastic elements from Maria Nikolayeva's book entitled *The Magic Code: The Use of Magical Patterns and Fantasy for Children* (1988).

In the concluding, didactically oriented part of the thesis, a proposal is provided regarding the study of *The Wonderful Wizard of Oz* (1900) on the basis of school interpretation; the aim of the proposal is to demonstrate how a primary school teacher can incorporate this literary work into literary classes for the fourth grade of primary school. The proposal of didactic communication is based on the objectives set out in the revised curriculum for Slovene language (*The elementary school program. Slovenian language. Curriculum*, 2011). In addition to the analysis of the new curriculum for Slovenian language, the thesis also presents reading books designed for the fourth grade of primary school.

KEY WORDS:

- fantasy,
- fantastic elements,
- film,
- comparative analysis,
- curriculum for Slovenian language (2011)

KAZALO

1 UVOD	1
2 RAZISKOVALNA VPRAŠANJA IN HIPOTEZE.....	3
3 FANTASTIČNA PRIPOVED.....	4
3.1 OPREDELITEV POJMA FANTASTIČNA PRIPOVED	4
3.2 STRUKTURA FANTASTIČNE PRIPOVEDI PO MARIJ NIKOLAJEVI.....	5
3.2.1 ČAROBNI ZAKON (THE MAGIC LAW)	5
3.2.2 ČAROBNI PROSTOR (THE MAGIC SPACE)	6
3.2.3 ČAROBNI ČAS (THE MAGIC TIME).....	13
3.2.4 ČAROBNI PREHOD (THE MAGIC PASSAGE).....	15
3.2.5 VPLIV ČAROVNIJE (THE MAGIC IMPACT).....	18
4 O AVTORJU	22
4.1 ŽIVLJENJE AVTORJA IN NASTAJANJE ČAROVNIKA IZ OZA (1900)	22
4.2 AVTORJEVA BIBLIOGRAFIJA.....	25
Igre in priredbe:.....	27
5 PREDSTAVITEV FANTASTIČNE PRIPOVEDI ČAROVNIK IZ OZA (1900) IN ANALIZA ELEMENTOV FANTASTIČNEGA.....	29
5.1 OSNOVNI PODATKI O FANTASTIČNI PRIPOVEDI ČAROVNIK IZ OZA	29
5.2 KRATEK POVZETEK VSEBINE FANTASTIČNE PRIPOVEDI ČAROVNIK IZ OZA (1900).....	33
5.3 PREDSTAVITEV GLAVNIH KNJIŽEVNIH OSEB V FANTASTIČNI PRIPOVEDI ČAROVNIK IZ OZA (1900) Čarovnik Oz.....	34
5.4 PREDSTAVITEV STRANSKIH KNJIŽEVNIH OSEB V FANTASTIČNI PRIPOVEDI ČAROVNIK IZ OZA (1900)	35
5.5 PREDSTAVITEV POMOČNIKOV/REŠITELJEV V FANTASTIČNI PRIPOVEDI ČAROVNIK IZ OZA (1900)	39
5.6 ANALIZA ELEMENTOV FANTASTIČNEGA V FANTASTIČNI PRIPOVEDI ČAROVNIK IZ OZA (1900) PO MARIJ NIKOLAJEVI	40
5.7 POVZETKI IN UGOTOVITVE	46
6 PREDSTAVITEV FANTASTIČNEGA FILMA ČAROVNIK IZ OZA (1939).....	47
6.1 OSNOVNI PODATKI O FILMU ČAROVNIK IZ OZA.....	47

6.2 Odstopanja filma <i>Čarovnik iz Oza</i> (1939) od pripovedi <i>Čarovnik iz Oza</i> (1900).....	50
6.3 Povzetek in ugotovitve	55
7.1 Učni načrt za slovenščino (2011)	56
7.2 Odlomki fantastične pripovedi <i>Čarovnik iz Oza</i> (1900) v berilih	59
7.3 Obravnavanje fantastične pripovedi <i>Čarovnik iz Oza</i> (1900) na osnovi metode šolske intepretacije.....	60
8 Sklep	63
9 Literatura in viri	65
9.1 Leposlovna literatura	65
9.2 Strokovna literatura.....	65
9.3 Internetni viri.....	66

1 UVOD

Fantastična pripoved *Čarovnik iz Oza* (1900) ameriškega pisatelja Lymana Franka Bauma (1856–1919) je nastala pred natanko 111 leti. Pisatelj je poleg *Čarovnika iz Oza* (1900) napisal še več kot deset fantastičnih pripovedi o Dorotejinih pustolovščinah in njenih prijateljih, a nobena ni tako prevzela bralcev, kot jih je prva.

Skozi leta je fantastična pripoved postajala vedno bolj priljubljena. Že leta 1901 je bilo delo prvič dramatizirano in bilo kot igra *Čarovnik iz Oza* (1900) uprizorjeno v gledališčih. Leta 1925 je bila pripoved prikazana v filmski obliki, in sicer v nemi tehniki, štirinajst let kasneje, leta 1939, je bila posneta tudi v barvah in zvočni verziji, režiral pa jo je Victor Fleming. Film je bil takrat uspešnica, kot je danes na primer fantazijska filmska trilogija *Gospodar prstanov* [*The Lord of The Rings*], 2001–2003, režiserja Petra Jacksona, ki temelji na fantastični literarni trilogiji *Gospodar prstanov*¹ [*The Lord of The Rings*], 1954–1955, pisatelja J. R. R. Tolkeina. Leta 1938 je *Čarovnik iz Oza* (1900) postal znan tudi v obliki radijske igre.

Filme zaznavamo z vizualno in slušno recepcijo, ki je za vse gledalce enaka, bralec pa si s svojo imaginacijo na lasten način ustvari fantazijski svet. Knjižni medij sam po sebi ponuja nekatera občutja in prikaz značajskih lastnosti, ki jih film ne more prikazati, zato veliko oboževalcev, ki knjigo že poznajo, nad filmom ni navdušenih. Iz tega izhaja tudi lasten motiv za primerjavo med fantastično pripovedjo *Čarovnik iz Oza* (1900) in njeno filmsko predelavo *Čarovnik iz Oza* (1939).

Fantastično pripoved *Čarovnik iz Oza* (1900) se lahko obravnava v četrtem razredu devetletne osnovne šole. Zanimalo me je, kako je delo predstavljeno v berilih za četrti razred različnih izdaj in kako so predstavljeni operativni cilji, značilni za obravnavo fantastične pripovedi v tem razredu. Na podlagi teh sem podala avtorsko mnenje oz. predlog didaktične komunikacije na osnovi metode šolske interpretacije.

Diplomsko delo je teoretično in temelji na študiju literature in virov. Na začetku diplomskega dela sem opredelila fantastično pripoved in povzela strukturalistično teorijo fantastične pripovedi po Marii Nikolajevi, ki je opisana v knjigi *Fantastična koda: uporaba fantazijskih*

¹ Prevedli Polona Mertelj, Primož Pečovnik in Zoran Obradović (1995), Ljubljana: Gnosis - Quatro

vzorcev v fantastičnih pripovedih za otroke [The magic code: the use of magical patterns in fantasy for children] in jo kasneje aplicirala v pripoved *Čarovnik iz Oza* (1900), avtorja L. F. Bauma. Nato sem predstavila avtorja te pripovedi in njegovo bibliografijo. Poleg primerjalne analize med fantastično pripovedjo *Čarovnik iz Oza* (1900) in filmsko predelavo *Čarovnik iz Oza* (1939) sem podrobneje predstavila glavne in stranske književne osebe ter pomočnike oz. rešitelje.

2 RAZISKOVALNA VPRAŠANJA IN HIPOTEZE

1. raziskovalno vprašanje

Ali fantastična pripoved *Čarovnik iz Oza* (1900) avtorja L. F. Bauma vsebuje vse fantastične elemente, ki jih je predstavila Maria Nikolajeva v svoji knjigi *Fantastična koda: uporaba fantazijskih vzorcev v fantastičnih pripovedih za otroke* [*The magic code: the use of magical patterns in fantasy for children*] leta 1988?

2. raziskovalno vprašanje

Ali filmska priredba *Čarovnik iz Oza* (1939) režiserja V. Fleminga v malenkostih odstopa od fantastične pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900) avtorja L. F. Bauma?

1. hipoteza

Fantastična pripoved *Čarovnik iz Oza* (1900) avtorja L. F. Bauma vsebuje vse fantastične elemente, ki jih je predstavila Maria Nikolajeva v svoji knjigi *Fantastična koda: uporaba fantazijskih vzorcev v fantastičnih pripovedih za otroke* [*The magic code: the use of magical patterns in fantasy for children*] leta 1988.

2. hipoteza

Filmska priredba *Čarovnik iz Oza* (1939) režiserja V. Fleminga v malenkostih odstopa od fantastične pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900) avtorja L. F. Bauma.

3 FANTASTIČNA PRIPOVED

3.1 OPREDELITEV POJMA FANTASTIČNA PRIPOVED

Številni teoretiki različno definirajo fantastično pripoved. Za Greenlawjevo (1995) je fantastična pripoved najvišja književnost domišljije. Fantazijske pravljice so se širile preko ustnega izročila, odkar so ljudje pridobili sposobnost logičnega sklepanja in fantaziranja. Nanašajo se na dogodke, ki so »višji« od realnega življenja, dogajanje pa je postavljeno v moralno/nravstveno okolico. Tako se poleg obujanja znanega sveta pojavlja tudi preoblikovanje le-tega.

Nikolajeva (2000) pravi, da je fantastična pripoved eklektično naravna literarna zvrst, saj je poleg tega, da v okvirni zgradbi izvira iz ljudske pravljice, nekaj značilnosti prevzela tudi iz mitov, romanc, znanstvene fantastike ter od drugih literarnih žanrov, s tem pa na videz meša nezdržljive elemente v eno pripoved.

»Fantazija« je eden najbolj dvoumnih pojmov v literarni kritiki in jo pogosto, predvsem v okviru otroške literature, uporabljajo za označevanje vsega, kar ne spada v realistično prozo. Obravnavajo jo kot literarno zvrst, stil/slog ali pripovedno tehniko. V mnogih teorijah je fantastična pripoved kot literarna zvrst obravnavana skupaj z ljudsko pravljico in do sedaj še ni bila povsem zadovoljivo in celovito opredeljena. Obe zvrsti sta si nedvomno sorodni, najbolj očitna razlika med njima pa je v obsegu, saj je fantastična pripoved obsežnejša od pravljice. Eden od prepoznavnih elementov v fantastičnih pripovedih je prisotnost čarovnije v sicer realnem in prepoznavnem svetu. Ta prisotnost se kaže v obliki čarobnih bitij, predmetov ali dogodkov. Element se sam po sebi ne razlikuje v pravljičah, kjer je čarovnija ves čas prisotna, zato je za fantastično pripoved značilno, da se čarovnija manifestira/izraža v realnem svetu. Glavni junak, za katerega ni nujno, da ima tipične junaške lastnosti in je po navadi otrok, v fantastični pripovedi prehaja iz realnega v irealni svet in se čudi slednjemu, medtem ko je v pravljičah zanj samoumeven (Nikolajeva, 2000).

Hickmanova (2001) pravi, da začetki fantastičnih pripovedi za otroke segajo daleč v zgodovino in izhajajo iz mitov in legend. Glede na to, da se je fantazija v otroški literaturi pojavljala v različnih oblikah, so bila tovrstna dela največkrat izdana kot pravljice ali romani. Nekateri znanstveniki postavljajo začetek fantastične pripovedi kot literarno zvrst šele v drugo polovico devetnajstega stoletja.

3.2 STRUKTURA FANTASTIČNE PRIPOVEDI PO MARIJ NIKOLAJEVI

V tem poglavju bom povzela strukturalistično teorijo švedske znanstvenice Marie Nikolajeve, ki jo je leta 1988 predstavila v svoji knjigi *Fantastična koda: uporaba fantazijskih vzorcev v fantastičnih pripovedih za otroke* [*The magic code: the use of magical patterns in fantasy for children*]. Doktorska disertacija vsebuje analizo približno dvestopetdesetih angleških in ameriških fantastičnih pripovedi za otroke, ki so bile izdane med leti 1900 in 1980.

Nikolajeva v svojem delu »*The Magic Code*« izpostavi pomembne zakone, ki naj bi jih upošteval vsak avtor fantastične književnosti. V njem podrobneje opisuje štiri glavne elemente, ki jih fantastična pripoved vsebuje:

- ❖ čarobni prostor (*The Magic Space*),
- ❖ čarobni čas (*The Magic Time*),
- ❖ čarobni prehod (*The Magic Passage*),
- ❖ vpliv čarovnije (*The Magic Impact*).

3.2.1 ČAROBNI ZAKON (*THE MAGIC LAW*)

- omejitve (*limitations*)
- doslednost (*consistency*)

Domišljjski svet je zgrajen z določenimi pravili po zakonih in načelih, ki veljajo tudi za naš realen svet. V našem svetu so ta pravila logična in prav tako morajo biti logična tudi v domišljjskem svetu, saj le tako avtor z njimi pritegne bralce in jih prepriča o njegovem obstoju. Avtor mora čarovnijo vnesti zmerno in dosledno, kajti če bi z njo pretiraval, bi tako rušil verjetnost obstoja domišljjskega sveta in zgodba ne bi bila zanimiva.

OMEJITVE

Eno glavnih pravil za pisanje fantastičnih pripovedi je predpostavka, da čarovnija ne more biti vsemogočna in neomejena. Tega se zavedajo tako kritiki kot avtorji fantastičnih pripovedi, saj bi v nasprotnem primeru fantastična zgodba izgubila prepričljivost ter verodostojnost in porušila bi se njena logika. Če avtor v fantastično pripoved ne vnese čarovniških dogajanj zmerno, bi ji bralci težko sledili.

V opredelitvi fantastične pripovedi sem izpostavila, da le-ta izvira iz ljudske pravljice. Za pravljice pa je značilno, da dobro vedno premaga zlo, da ima vsak urok tudi protiurok in da so čarovnije omejene. Ta pravila je potrebno upoštevati tudi v fantastičnih pripovedih, saj se le tako ohranja ravnovesje med realnim in irealnim svetom.

Omejitve čarovnije obstajajo v več oblikah, kot so na primer želje: omejitev števila želja (na primer tri želje), omejitev časa trajanja uresničene želje (na primer do sončnega zahoda, do polnoči). Značilno je tudi, da so želje nepovratne in jih ne moremo preklicati. Če si nečesa zaželimo in to dobimo, tega ne moremo spremeniti nazaj v prvotno stanje. Pomembno je, da je čarovnija skrita očem odraslih (razen redkih izjem), saj ti tako ali tako ne opazijo nič nenavadnega. (Nikolajeva, 1988)

DOSLEDNOST

Avtor mora biti pri pisanju fantastične pripovedi dosleden, kar pomeni, da ne sme spreminjati obstoječih zakonov, ki veljajo. Nihče, ne osebe ne avtor, ne more prekršiti danih pravil ali pa postaviti nova. Le tako ustvarjen domišljjski svet prepriča bralca, da vanj verjame. Nikolajeva (1988) kot primer navaja delo Ursule Le Guin: *Pravilo imen [The Rule of Names]* iz leta 1964, v katerem avtorica opisuje sekundarni svet »Zemljomorje«, ki je neodvisen in grajen v skladu z zakoni primarnega sveta. Če bi bil ta svet zgrajen naključno, brez danih zakonov in načel, bi se le-ta spremenil v kaos in marsikateri bralec bi ga težko razumel.

Pisci fantastičnih besedil bi morali poskrbeti, da ima sekundarni svet trdno osnovo v resničnostnem primarnem svetu in ga osnovati tako, da bo njegova fizična narava razumljiva in logična. Temeljni fizični zakoni (gravitacija, vročina in mraz, tema in svetloba) v primarnem svetu veljajo enako za sekundarni svet.

3.2.2 ČAROBNI PROSTOR (THE MAGIC SPACE)

- primarni in sekundarni svet (*the primary and the secondary world*)
- lokacija sekundarnega sveta (*the location*)
- opis sekundarnega sveta (*the description*)

PRIMARNI IN SEKUNDARNI SVET

Dogajanje v fantastični pripovedi vedno poteka v primarnem in sekundarnem svetu, ki se med seboj povezujeta s čarovnijo. Primarni svet je naš realen svet, v katerem živimo in nam ni tuj. Za resnični svet je znano, da čarovnija ne obstaja, zato ga lahko dokažemo z znanstvenimi raziskavami, kot je to značilno za znanstveno fantastiko, njegovo povezavo s sekundarnim svetom pa le s čarovnijo (na primer drug planet, ki resnično obstaja, lahko obiščemo s sodobno tehnično napravo, prostor, ki obstaja samo v domišljiji, pa s pomočjo čarovnije).

Izraz »sekundarni svet« je leta 1938 prvič uporabil J. R. R. Tolkien v svojem eseju *O pravljicah [On Fairy Stories]*. V njem je čarovnija mogoča, a vseeno je potrebno dosledno graditi logične zakone, ki v njem prevladujejo. Sekundarni svetovi so postali na podlagi kreativne domišljije in prepričanja. Junak v fantastičnih pripovedih tako kot v pravljicah večkrat potuje v neznano območje, da bi našel svojega sovražnika ali nek predmet. Največkrat ga tja odvede čarobni pomočnik, čarobni predmet ali neke druge vrste čarovnije, v pravljicah pa se tega nikakor ne da doseči, saj geografska lega tega območja ni nikoli natančno podana. (Nikolajeva, 1988)

Nikolajeva (1988) loči tri tipe sekundarnih svetov:

- **zaprti** sekundarni svet

Zanj je značilna visoka raven fantazije in je brez kakršnekoli povezave s primarnim, resničnim svetom. Slednji obstaja le izven besedila, zato ga lahko dojamemo, a vanj ne moremo vstopiti.

- **odprti** sekundarni svet

Odprti sekundarni svet je na nek določen način povezan s primarnim. V besedilu je dogajanje postavljeno v oba svetova, med njima pa je vedno možen prehod.

- **notranji** sekundarni svet

Je svet, za katerega je značilna nizka raven fantazije in ga v besedilu ne najdemo, vendar na svoj način vdira v prvotni svet.

Za fantastične pripovedi ni nujno, da je dogajanje postavljeno v enem sekundarnem svetu. Medtem ko je primarni svet vedno samo eden, je sekundarnih lahko mnogo več in vsi so

nekako povezani s primarnim. Sekundarni svetovi lahko vodijo od enega v drugega ali v obliki verige (junak umre v enem svetu in se tako preseli v drugega), zato jih je lahko neomejeno. Tudi ni nujno, da so sekundarni svetovi med seboj povezani, le da se v vsakega pride izključno iz primarnega. Primer sveta, ki vodi v drugega, najdemo v fantastični pripovedi Edith Nesbit: *Mesto v knjižnici v mestu v knjižnici* [*The Town in the Library in the Town in the Library*] iz leta 1898. V njej otroci pridejo v mesto igrač in med begom pred zlobnimi vojački najdejo hišo, v kateri je še eno mesto in v katerega otroci vstopijo. Nesbitova bi v to smer lahko nadaljevala v nedogled, a pripoved zaključi z varno in srečno vrnitvijo domov. (Nikolajeva, 1988)

Literarni liki lahko med svetovi prehajajo na različne načine. Nikolajeva (1988) opisuje tri značilne vzorce potovanja:

- **linearno** potovanje

Gre za enosmerno potovanje, kjer junak preide iz enega sveta v drugega (lahko tudi v tretjega in tako naprej) in se ne vrne več nazaj. Tak vzorec potovanja je zelo redek v fantastični književnosti za otroke, saj se mora lik dokončno posloviti od primarnega sveta. Linearno potovanje iz enega sveta v drugega zasledimo v fantastični pripovedi *Brata Levjesrčna*² [*The Brothers Lionheart*] iz leta 1973 avtorice Astrid Lindgren.

- **krožno** potovanje

Popotnik se po končani pustolovščini s pomočjo čarovnije vrne v primarni svet. Tako potovanje pogosto zasledimo v fantastični književnosti, za katero velja, da se otrok na koncu varno vrne domov.

- **zankasto** potovanje

Gre za združevanje linearnega in krožnega potovanja in je najbolj pogost pri znanstveni fantastiki. Za tovrstno potovanje je značilno, da je krožno in da se ponavlja. Nikolajeva (1988) navaja primer *Zgodbe iz Narnije*³ [*Chronicles of Narnia*] (1950-1956) avtorja C. S. Lewisa, kjer se potovanja ponavljajo, saj popotniki vedno potujejo v Narnijo in nazaj.

² Prevedla Lena Petrič (1976), Ljubljana: Mladinska knjiga

³ Prevedla Mirjam Drev (1994) in Jakob Emeršič (1997), Celje: Mohorjeva družba

LOKACIJA SEKUNDARNEGA SVETA

Sekundarni svet je najpomembnejši pripovedni element v fantastični pripovedi, zanj pa je značilno, da so to po navadi kraji, ki nam niso blizu in nam v vsakdanjem življenju niso znani. Za sekundarni svet je značilno, da so to povsem nove in nenavadne lokacije, ki bi se jim v realnem svetu čudili. Nikolajeva (1988) opisuje deset lokacij sekundarnega sveta:

- **onostranstvo**

Vsi sekundarni svetovi v fantastičnih pripovedih obstajajo izven človekovih izkušenj. Po navadi so v besedilih opisani tako, da o njegovem obstoju in položaju ne zremo ničesar. Sekundarni svet je lahko neskončno oddaljen, lahko pa je tudi v primarnem svetu, le da ga ljudje ne opazimo. Svet na onostranstvu ne moremo vključiti v naš planet, saj se ne nahaja na nobenem zemljevidu.

➤ **planet**

Sekundarni svet je lahko predstavljen tudi kot planet. Lahko gre za planete našega osončja (v Lewisovih delih za odrasle avtor opisuje potovanje na Mars in Venero: *Izven tihega planeta [Out of the Silent Planet]* (1938) in *Perelandra [Perelandra]* (1943)). Poleg planetov našega osončja, v fantastičnih pripovedkah obstajajo tudi izmišljeni. (Nikolajeva, 1988)

➤ **otok**

Ideja o otokih, ki so poseljena s čarobnimi bitji, sega v dobo antične Grčije, ko so nenavadne figure in like, med njimi dobre in slabe, postavili v predmestje njihovega sveta. Tudi v fantastičnih pripovedih so sekundarni svetovi lahko predstavljeni kot otoki. To so lahko otoki sredi morja, ki bi lahko predstavljali neodkrite otoke našega planeta. Otok je lahko prikazan tudi kot oaza sredi puščave, kar je uporabil Lyman Frank Baum v svoji fantazijski pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900).

➤ **podzemni svet**

Po tradiciji, območje pod našo Zemljo predstavlja deželo mrtvih, deželo zlega, a v fantastični pripovedi ni nujno, da gre za kraljestvo mrtvih, kot je to predstavljeno v mitologiji ali starejših pravljičah. Avtorji fantastičnih besedil po navadi podzemlje opisujejo kot pozitivno – sanjsko

in lepo deželo (na primer fantastična pripoved *Alica v čudežni deželi*⁴ [*Alice in Wonderland*] (1865) avtorja Lewisa Carrolla). Podzemlje na splošno ni pogosta oblika lokacije sekundarnega sveta v fantastičnih pripovedkah.

➤ **podvodni svet**

V pravljicah je podvodni svet pogost motiv. Po navadi je to lepa dežela, kjer se človek poroči s hčerko podvodnega kralja (lahko pa se tudi ženska poroči s podvodnim kraljem). Tam živi srečno, dokler ne začuti domotožja in potrebo, da se vrne domov. Voda največkrat predstavlja prehod iz primarnega v sekundarni svet. Svet pod vodo lahko zasledimo v *Mali morski deklici*⁵ [*The little Mermaid*] (1837) avtorja H. C. Andersena.

➤ **notranji svet**

Gre za sekundarni svet, ki je postavljen znotraj nekega predmeta v primarnem svetu, ki ga je naredil človek sam, zato je drugotni svet po navadi ne izhaja iz mitov ali pravljic. Nikolajeva (1988) kot primer ponovno navaja Edith Nesbitovo kratko fantastično zgodbo *Mesto v knjižnici v mestu v knjižnici* [*The Town in the Library in the Town in the Library*] (1898) in daljšo fantastično pripoved, ki je zrasla iz te krajše, *Čarobno mesto* [*The Magic City*] (1910). Junak vstopi v magično deželo, ki si jo je zgradil sam. Vsako mesto, grad, stolp ali katerakoli druga oblika konstrukcije, ki jo je Philip kdaj koli zgradil, bo za vedno ostala ohranjena v sekundarnem svetu, tudi, če ta v primarnem svetu ne obstaja več. V ta svet lahko vstopi vsak, ki je bil vsaj enkrat v stiku s to obliko konstrukcije (Philip poleg kock, s katerimi zida, uporablja tudi različne gospodinjske predmete)

➤ **slika**

Ta oblika sekundarnega sveta je sorodna notranjemu, le da tu preidemo iz dvodimenzionalnega prostora v tridimenzionalnega. Motiv tega sekundarnega sveta in njegov mitološki izvor je s preučevanjem dela *Mary Poppins*⁶ [*Mary Poppins*] (P. L. Travers, 1934–1988) predstavil Staffan Bergstem. Slika, kot lokacija sekundarnega sveta, se kaže v tem, da

⁴ Prevedla Gitica Jakopin (1969), Ljubljana: Mladinska knjiga

⁵ Prevedel Rudolf Kresal (1975) v zbirki *Andersenove pravljice*, Ljubljana: Mladinska knjiga

⁶ Prevedeno v slovenščino (1970), Katarina Puc: Mladinska knjiga

osebe vstopijo v sliko in odkrijejo prostranejši svet, ki je bogatejši in širši, če ga gledamo iz primarnega sveta. (Nikolajeva, 1988)

➤ **za ogledalom**

Odnos med primarnim in sekundarnim svetom postane bolj zapleten, če sliko nadomesti odsev v ogledalu. Pojavi se problem zrcalnega odseva – kaj se z njim zgodi, ko junak stopi na drugo stran ogledala? Ali izgine? Ali oseba sama postane svoj odsev? Ali pa junakov odsev odpotuje v primarni svet namesto njega? Ruski avtor Vitaly Gubarev v svoji fantastični pripovedi *Kraljestvo ukrivljenih ogledal [Kingdom of Crooked Mirrors]* (1951) opisuje svet za ogledalom, kjer se punčka sreča s svojim odsevom. (Nikolajeva, 1988)

➤ **vzporedni svetovi**

Za sekundarni svet ni nujno, da se nahaja v onostranstvu, na otoku, pod vodo ali pod zemljo. Lahko gre za sekundarni svet, ki je popolnoma enak primarnemu, torej ima lahko isto pokrajino in okolje, zato je za vzporedni svet značilno, da ima natančno določeno lokacijo in čas, a s to razliko, da v njem nastopajo škrti, vile, čarovniki in drugi čarobna bitja.

➤ **alternativni svetovi**

Alternativni svet je sekundarni svet, ki je v značilnostih podoben primarnemu, a se v določenih podrobnostih še razlikujeta (na primer namesto konjev tam živijo nosorogi). Ta svet je neodvisen od primarnega in občasno lahko stopi vanj preko čarovnije. Za tovrstni sekundarni svet je značilno, da se je v fantastičnih pripovedih začel pojavljati šele po letu 1970.

OPIS SEKUNDARNEGA SVETA

Sekundarni svetovi se med seboj ne razlikujejo samo po njihovih lokacijah, ampak tudi po določenih karakteristikah. Avtor lahko tu domišljijo svobodno uporablja, a se po navadi opira na mitološke in pravljичne značilnosti.

➤ **pravljična dežela, mitična dežela**

Nikolajeva (1988) kot primer navaja Narnijo (Lewis) – pravljično deželo ali mitični svet, v katerem živijo drevesni in vodni duhovi, škrti, vile, velikani, goblini in govoreče živali. Narnija je eden izmed redkih sekundarnih svetov, ki ima svojo geografsko točko, zemljevid

ter svojo zgodovino s pomembnimi dogodki. Pravljična bitja v fantastični pripovedi so vedno hierarhično razporejena po družbeni lestvici. Na vrhu lestvice so to po navadi ljudje, pod njimi pa so razvrščena ostala bitja.

V pravljicnih oz. mitoloških deželah poleg pravljicnih likov opazimo tudi prisotnost različnih pravljicnih predmetov, kot so na primer čarobni meči, čarobne palice, čarobni čevlji, leteče preproge ... V nekaterih pravljicnih deželah je lahko teh predmetov veliko, medtem ko jih je v drugih manj. V sekundarnem svetu je prisotno toliko čarovnije, za kolikor se je odločil avtor sam.

➤ **pravljicni liki v primarnem svetu**

V fantastičnih pripovedih so prikazani literarni liki, ki po navadi izhajajo iz ljudske pravljice. Njihove vloge pa so pogosto v nasprotju z liki iz pravljic, zato je v fantastičnih pripovedih večkrat srečamo dobre čaravnice in čaravnike ter prijazna bitja, ki junaku ne škodijo. Taki liki zato opravljajo tudi drugačne naloge in imajo zato drugačen način življenja. Preobraženi pravljicni liki v primarnem svetu imajo po navadi komični učinek.

➤ **homogena pravljicna dežela**

V sekundarnem svetu homogene pravljicne dežele nastopajo homogena bitja. Gre za bitja ene same vrste, torej v taki deželi nastopajo ali samo čaravnice ali samo škratje ali samo velikani ... Tak primer najdemo v *Guliverjevih potovanjih*⁷ [*Gulliver's Travels*] (1726), kjer avtor Jonathan Swift opisuje deželo Liliputancev in deželo velikanov. Za velikane je znano, da so v mitih in folklorah označeni kot zlobni liki in ta arhetip se je v človekovo zavest močno zasidral, zato so za avtorja drobna bitja bolj privlačna in jih pogosteje uporablja. (Nikolajeva, 1988)

➤ **živali**

Govoreče živali, ki poleg malih ljudi predstavljajo populacijo v sekundarnem svetu, sodijo v psihologijo mladih bralcev. V pravljicah imajo te živali vlogo pomočnika ali rešitelja. Po navadi so to domače živali, mačke, psi in zajci. Poosebljene živali, za katere je znano, da v

⁷ Prevedel Pavle Flere (1926), Ljubljana: Učiteljska tiskarna

otroški knjigi izvirajo iz knjige, omogočajo, da se otrok v takem svetu počuti varnega, čeprav jim preti nevarnost.

➤ **igrače**

Oživitev igrač je značilna za sodobno fantastično pripoved. Prva fantastična pripoved za otroke, ki vključuje žive igrače, je *Hrestač in mišji kralj*⁸ [*The Nutcracker and The Mouse King*] (1892) avtorja E. T. A. Hoffmana. Animirane igrače se pogosteje pojavljajo že v primarnem svetu in so zelo podobne govorečim živalim. (Nikolajeva, 1988)

➤ **poučne dežele**

Tudi ta karakteristika sekundarnega sveta je izum sodobne fantastične pripovedke in zato ne izvira iz mitoloških časov. Poučna dežela ima izobraževalni namen, saj se bralec lahko skupaj z junakom nauči nečesa novega in koristnega. Gre za raznovrstne dežele (npr. dežele črk, števil, glasbe in glasbenih instrumentov,...)

➤ **zgodovina kot sekundarni svet**

Dogajanje v fantastični pripovedi je lahko postavljeno v drugi zgodovinski čas, kjer junak pristane v drugem časovnem obdobju. V tem primeru v obeh svetovih, ne v primarnem in ne v sekundarnem, čarovnija ni prisotna, čarobni je samo prehod med obema svetoma.

3.2.3 ČAROBNI ČAS (*THE MAGIC TIME*)

- sekundarni čas (*The Secondary Time: General Notion*)
- odnos med sekundarnim in primarnim časom (*The Relation Between the Primary and The Secondary Time*)
- cilj potovanja (*The Destination*)

V fantastični pripovedi velikokrat pride do razhajanja med primarnim in sekundarnim časom. Nekje mine cela večnost, medtem ko drugje le minuta ali ura.

⁸ Prevedla Mojca Kranjc (1996), Ljubljana: DZS

SEKUNDARNI ČAS

Sekundarni čas je eden najbolj zahtevnih elementov na intelektualni ravni v fantastični pripovedi, tako za avtorja kot za bralca. Časovno potovanje je za bralca težko verjetno, sprejemljivo je le kot ideja domišljijjskih svetov. Časovno potovanje bi v mladinski književnosti lahko postalo zelo popularno, eden od razlogov za to pa je zagotovo ta, da otroci abstraktni pojem časa razumejo drugače kot odrasli, zaznavajo ga bolj razširjeno ali pa zgoščeno, odvisno kaj delajo. Večina avtorjev časovnih fantastičnih pripovedi domneva, da čas ni linearen, ampak da različni časi ter dobe obstajajo hkrati kot množstvo vzporednih svetov. Zato potovanje v času omogoča, da se junak direktno poveže z dvema ali več sočasno obstoječimi časi, prav tako pa dopušča možnost, da potuje v druge svetove. Čas in prostor se tako pojavita v eni enoti, ki jo imenujemo kronotop, ta pa je lahko primarni kronotop (primarni svet in primarni čas sta si enotna) ali sekundarni kronotop (sekundarni svet in sekundarni čas sta si enotna). (Nikolajeva, 1988)

ODNOS MED PRIMARNIM IN SEKUNDARNIM ČASOM

Zgradba časovne fantastične pripovedi in njeno razmerje s primarnim časom mora biti vedno logično pojasnjena. To pomeni, da morajo posamezni časovni vidiki vsebovati logične vzorce: gibanje urnih kazalcev, vzhajanje in zahajanje sonca, faze lunine mene in letne čase.

Veliko avtorjev fantastičnih pripovedi se je odločilo, da je čas v primarnem svetu ustavljen, medtem ko junak prestopi v sekundarnega. (Ko Lucy prvič vstopi v Narnijo in tam preživi nekaj ur, se vrne v strahu, da njene brate in sestre skrbi zanjo, a oni sploh ne opazijo njene odsotnosti. Kasneje vsi skupaj vstopijo v Narnijo, tam preživijo več let in ko se vrnejo v primarni svet, spoznajo, da so še vedno otroci in da niso bili odsotni niti sekundo). Fiksiran primarni čas omogoča preprečiti težave, ki so nastale z odsotnostjo oseb. Čisto drugače zasledimo v ljudskih pravljicah ali mitih – medtem ko je junak v sekundarnem svetu, v primarnem mine dolga doba. Tak odnos med primarnim in sekundarnim časom redko zasledimo v otroški fantastični literaturi, saj ga otroci doživljajo kot neprijetno izkušnjo. (Nikolajeva, 1988)

Avtorji se pogosteje odločajo, da bodo pustili preteči nekaj primarnega časa, medtem ko v sekundarnem času junak doživi dolgotrajno fantastično pustolovščino. V primarnem času junak navadno spi ali sanja ali pa je izgubil zavest. (Nikolajeva, 1988)

Nekateri avtorji pa so izbrali možnost, da primarni in sekundarni čas potekata vzporedno in v enakem tempu. Ko se torej odvija dogajanje v sekundarnem svetu, se istočasno odvija v primarnem svetu. Liki v takih pripovedih so po navadi pogrešani in za njimi žalujejo. To lahko opazimo v fantastični pripovedi *Petra Pana*⁹ [*Peter Pan*] (1911), avtorja J. M. Barrieja, kjer so starši otrok v velikih skrbah, medtem ko se njihovi otroci potepajo v deželi Nije. (Nikolajeva, 1988)

CILJ POTOVANJA

Za fantastično pripoved in znanstveno fantastiko je značilno, da ne poznata pojmov preteklosti, sedanjosti in prihodnosti v povezavi z modernim konceptom časa, saj vsa časovna obdobja potekajo istočasno, medtem ko ljudje v resničnem življenju večkrat razmišljamo o preteklosti ali prihodnosti. Bralce fantazij zato zanima, v katero smer bo junak v fantastični pripovedi odpotoval. (Nikolajeva, 1988)

Sedanjost predstavlja pripovedovalčev primarni čas, preteklost in prihodnost pa sta sekundarna časa. Za znanstveno fantastiko je značilno, da junak po navadi odpotuje v prihodnost, za razliko od junaka v fantastični pripovedi, kjer ta največkrat potuje v preteklost. Fantastične pripovedi, v katerih smer potovanja poteka iz preteklosti v prihodnost, imajo vedno pridih nonsensa. Junaki v fantastičnih pripovedih se lahko zavestno odločajo, kam bodo odpotovali, lahko pa je njihovo potovanje povsem neprostovoljno. (Nikolajeva, 1988)

V fantastičnih pripovedih obstajata še dva modela potovanja: globalni nasproti krajevnemu kronotopu in globoki nasproti plitvemu kronotopu. Pri modelu globalnega potovanja junak potuje v različne čase in prostore, medtem ko se junak pri krajevnem potovanju giblje le v času in nič v prostoru. Globoko potovanje je potovanje v preteklost ali prihodnost za več stoletij, pri plitvem potovanju pa gre le za nekaj let. (Nikolajeva, 1988)

3.2.4 ČAROBNI PREHOD (THE MAGIC PASSAGE)

Čarobni prehod poteka iz primarnega v sekundarni svet, iz domačega okolja v nov svet. Nikolajeva (1988) navaja devet različnih oblik čarobnega prehoda, ki se največkrat pojavljajo v fantastičnih pripovedih:

⁹ Prevedel Janko Moder (1986), Ljubljana: Mladinska knjiga

- vrata (*The Door*),
- smrt in sanje (*Death and Dream*),
- sel (*The Messenger*),
- seli iz notranjega sekundarnega sveta (*Messengers from the Implied Secondary World*),
- čarobni predmet (*The Magic Object*),
- časovni stroji (*Time Machines*),
- tehnične naprave (*Technical Gadgets*),
- čarobni predmeti iz primarnega sveta (*Magic Objects in the Primary World*) in
- čarobne značilnosti (*Magic Qualities*).

VRATA

Prehod preko vrat se najpogosteje pojavlja v fantastičnih pripovedih. Ko stopimo skozi vrata, preidemo iz enega v drug svet. Vrata kot prehod se lahko pojavljajo v različnih oblikah, na primer čisto navadna vrata, vrata v omari ali pa zajčja luknja. Preko njih pa ni nujno, da vstopijo samo nekateri posamezniki. Iz enega v drug svet lahko skozi vrata vstopajo nezaželene osebe ali predmeti, ki lahko spravijo ta svet v nevarnost, lahko pa se vrata zaprejo in s tem ujamejo popotnika v drugem svetu.

SMRT IN SANJE

Junak lahko prehaja iz primarnega v sekundarni svet tudi s smrtjo ali sanjami. Kadar je vzrok za prehod v sekundarni svet smrt, povratek ni možen (enosmerno potovanje), medtem ko se v sanjah junak prebudi in vrne v prvotni svet. Bralec si sam interpretira besedilo in je od njega odvisno, kako ga bo razumel in ali bo zgodbi verjel ali ne. Za fantastično pripoved je značilna objektivna (odrasla) ali subjektivna (otročka) bralčeva interpretacija. Odrasli namreč interpretirajo sekundarni svet kot plod domišljije, otroci pa vanj verjamejo.

SEL

Seli so literarni liki, preko katerih se posreduje čarobna moč iz sekundarnega v primarni svet (na primer zgodba o *Malem princu*¹⁰ [*The Little Prince*] (1943) pisatelja A. de Saint-Exuperyja). Ti seli se lahko v primarnem svetu pojavljajo v različnih oblikah kot so otroci,

¹⁰ Prevedel Ivan Minatti (2003), Ljubljana: Mladinska knjiga

odrasli, palčki, škrti, mačke, angeli, papige, samorogi, ozvezdja ... Ni nujno, da je njihov namen za vstop v primarni svet vedno dobronameren, lahko imajo tudi zle namene ali pa so ti nevtralni. Po navadi se v fantastičnih pripovedih pojavijo takrat, kadar je ogrožen njihov sekundarni svet in prosijo za pomoč junaka iz primarnega sveta. Seli po navadi odigrajo vlogo odposlanca, vodnika, svetovalca, varuha, pomočnika ali pa so tudi posredniki, ki junaka popeljejo iz enega v drug svet. (Nikolajeva, 1988)

SELI IZ NOTRANJEGA SEKUNDARNEGA SVETA

Sel lahko prehaja tudi iz notranjega sekundarnega sveta, a nima nobenega namena, da bi kogar koli odpeljal tja. Njegova vloga je po navadi ta, da otrokom izpolni želje in s tem vnese čarovnijo v njihov svet. Nikolajeva (1988) navaja primer Nesbitove fantastične pripovedi *Pet otrok in ono* [*Five Children and It*] (1902) ali pa Traversino *Mary Poppins* (1934–82).

ČAROBNI PREDMET

Drug način prehajanja med svetovoma v fantastičnih pripovedih poteka s pomočjo čarobnih predmetov. Čarobni predmet se lahko pojavlja v kombinaciji s selom, saj ta velikokrat potrebuje nek čarobni predmet, da povede otroka v sekundarni svet. Ti predmeti, ki se pojavljajo v fantastičnih pripovedih, so velikokrat ure, čarobni prstani, dragi kamni, sulice, nakit ... Čarobni predmeti večkrat pomagajo lastniku, a ga hkrati lahko tudi zaslužnijo. Tako »dobro« kot »zlo« si hoče prisvojiti ta čarobni predmet zaradi svojih namenov.

ČASOVNI STROJI

Časovni stroj je vrsta čarobnega predmeta, za katerega je značilno, da literarni lik ponese v sekundarni svet. Nekateri časovni stroji delujejo po principu določenih izrečenih čarobnih besed. Časovni stroji se pojavljajo v različnih oblikah, kot je na primer postelja, sveča, kamen, hiša ...

TEHNIČNE NAPRAVE

Tehnološki razvoj v našem svetu se kaže tudi v sodobnejših fantastičnih pripovedih, kjer junaki v sekundarni svet lahko potujejo z različnimi tehničnimi napravami oz. prevoznimi sredstvi. Nikolajeva (1988) za primer navaja različne naprave, kot so posebni avtobusi, vlaki, podzemna železnica, avto, raketno plovilo, kanu ali pa kar dvigalo.

ČAROBNI PREDMETI IZ PRIMARNEGA SVETA

V primarnem svetu se čarobni predmeti lahko pojavijo kot edini fantastični element v fantastični pripovedi. Otroški junaki velikokrat ne znajo uporabiti teh predmetov, saj se zna zgoditi, da ob njih ni nobenega sla, ki bi jim svetoval način uporabe. Fantastična pripoved se zato v taki situaciji večkrat zaplete. Predmeti iz primarnega sveta so lahko tradicionalni (prstan, knjiga, kovanec, leteča preproga ...), še pogostokrat pa so ti bolj nenavadni (leteča postelja, pohodna palica, leteči stol ...) in dajejo zgodbi učinek nonsensa. (Nikolajeva, 1988)

ČAROBNE LASTNOSTI

Čarobne lastnosti so sposobnosti posameznika, ki si jih pridobijo ali od čarobnih predmetov ali pa od čarobnih pomočnikov oz. slov. Tako kot velja za čarobne predmete, da se kot edini fantastični element pojavijo v primarnem kronotopu, enako velja za čarobne lastnosti, ki pridejo do izraza v istem kronotopu.

Najpogostejši čarobni značilnosti, ki omogočata prehod med obema svetovoma, sta letenje in nevidnost. Letenje za človeka predstavlja simbol osvoboditve od prostora in s tem vstopa v brezmejnost in neskončnost, prehod iz enega sveta v drugega. Za sle iz sekundarnega sveta je po navadi značilno, da jim je sposobnost letenja dana, ostalim pa samo pomagajo na tak način – da odletijo v sekundarni svet. Druga pogosta čarobna lastnost je nevidnost, ki je večkrat čarobno darilo. Nevidnost po navadi povzroči nek čarobni predmet. (Nikolajeva, 1988)

3.2.5 VPLIV ČAROVNIJE (THE MAGIC IMPACT)

- spreminjanje sekundarnega kronotopa (*Distortion of the Secondary Chronotope*)
- vsiljivci ali opazovalci (*Intruders or Observers*)
- duh (*Who is the Ghost?*)
- identiteta (*The Identity*)
- jezikovne ovire (*The Language Barriers*)
- ime (*The Name*)
- dokaz (*The Evidence*)

SPREMINJANJE SEKUNDARNEGA KRONOTOPA

Medsebojno delovanje obeh svetov povzroči, da imata oba posledice. V znanstveni fantastiki so posledice takšnega medsebojnega delovanja lahko katastrofalne, saj se tako spremeni sestava enega sveta.

Pri fantastičnih pripovedih pa je to po navadi drugače, saj obiskovalec preteklosti ne more vplivati na zgodovino in pretekle dogodke, lahko pa tam spremeni nekaj malenkosti z namenom, da prepreči katastrofo v prihodnosti.

Ko junak preide iz enega v drug svet brez časovnega premika, je najpogosteje njegov namen ta, da sekundarni svet spremeni z zmago nad temnimi silami. Obstaja tudi nekaj fantastičnih pripovedi, kjer lik poseže v dogajanje v sekundarnem svetu (na primer risanje slike ali premikanje igrač). (Nikolajeva, 1988)

VSILJIVCI ALI OPAZOVALCI

Kadar popotnik v času ne more vplivati na zgodovino, njegova prisotnost vseeno pusti določene posledice za okolico. Popotniki se v potovanju skozi čas lahko pojavijo kot vsiljivci, kar se kaže tako, da se v sekundarnem svetu pojavijo oblečeni v ista, moderna oblačila in največkrat ne skrivajo, da prihajajo iz modernejše dobe. Njihov jaz se v sekundarnem svetu odraža enako kot v primarnem. Popotnik se lahko znajde tudi v telesu druge osebe iz preteklosti, o kateri se ne ve ničesar, lahko pa nadomesti tudi svoje sorodnike. Okolje ne opazi prisotnosti druge osebe v telesu. (Nikolajeva, 1988)

Opazovalci pa so popotniki v času, ki se v dogajanje ne vpletajo, ampak ga samo opazujejo. V sekundarni svet se preselijo s pomočjo sanj ali pa samo potujejo in spoznavajo druge svetove. Popotnik kot opazovalec v sekundarnem svetu, ki je povsem pasiven, nosi oblačila, ki so značilna za ta svet.

DUH

Ko se vzpostavi stik med ljudmi, ki so iz obeh svetov, se poraja vprašanje, kateri izmed njih so duhovi. To se predvsem nanaša na zunanji videz posameznika, ki se znajde v sekundarnem svetu. Posameznik se lahko pojavi kot pravo bitje, v treh dimenzijah, lahko pa tudi kot prosojni duh. (Nikolajeva, 1988)

IDENTITETA

Pri prehajanju iz enega sveta v drugega, tako v času kot v lokaciji, se pojavi vprašanje o identiteti posameznika. Gre za posameznikov spomin in ali se le-ta zaveda samega sebe in svojega primarnega sveta, ko je v drugem svetu.

Popotnik v zgodbi lahko ves čas ohranja svojo identiteto, ostaja ista oseba in tega se tudi zaveda. Nekateri junaki v fantastičnih pripovedih pa lahko počasi začenjajo izgubljati spomin, pozabijo kdo so in od kod prihajajo – takim popotnikom pravimo, da so izgubili identiteto. (Nikolajeva, 1988)

Da popotniki ne bi izgubili svoje identitete, so na potovanje večkrat poslani v parih ali skupinsko. Lahko pa svojo identiteto ohranjajo tako, da se oseba iz sekundarnega kronotopa poveže s popotnikom in z njim ohranja stik. Pri tem ga tako spodbuja, mu svetuje in ga obenem varuje, da ne izgubi svojega jaza. (Nikolajeva, 1988)

JEZIKOVNE OVIRE

Jezik je pomemben del identitete. Junaki v različnih zgodbah potujejo v različne dežele, ki so lahko resnične ali izmišljene, zato se velikokrat pojavi problem komunikacije – kako naj bi se popotnik sporazumeval s tujci? Nekateri avtorji se na ta problem sploh ne ozirajo, medtem ko ga drugi skušajo rešiti na različne načine. V sekundarnem svetu lahko živijo poosebljene živali, za katere velja, da so inteligentne, zato se popotnik z njimi lahko pogovarja. Živalski jezik je nekaj običajnega v sekundarnem svetu fantastičnih pripovedih. Ko pa govorimo o živalskem jeziku v primarnem svetu, ga po navadi razumejo le čarobni sli ali pomočniki. (Nikolajeva, 1988)

IME

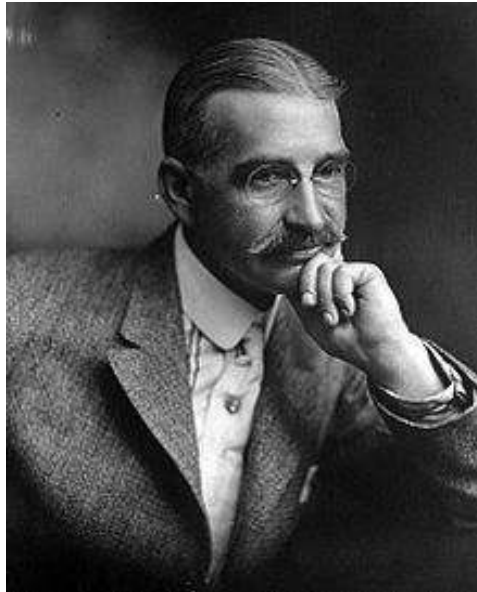
Tudi imena so trdno povezana z identiteto. Veliko avtorjev fantastičnih pripovedi uporablja imena za povezavo obeh kronotopov. Junak ima lahko ime, ki prehaja iz roda v rod, zato lahko nadomestijo svojega soimenjaka, ko odpotujejo v preteklost. Junak lahko nosi ime, ki ima isti začetnici kot lik iz sekundarnega kronotopa.

DOKAZ

Poraja se vprašanje: Ali lahko junak pripelje osebo ali prinese predmete iz sekundarnega sveta? Tu je možnih več odgovorov in v primeru potovanja skozi čas bi to pomenilo

vmešavanje v zgodovino, a se zelo malo avtorjev fantastičnih pripovedi obremenjuje s tem. Junaki v zgodbah lahko v sekundarni svet odnesejo predmete (npr. rožo, nakit), lahko jih tudi pozabijo v preteklosti ali pa jih prinesejo nazaj v primarni svet (amulet). Predmeti lahko predstavljajo dokaz, da je bil junak res na nekem potovanju.

4 O AVTORJU

Slika 1: Lyman Frank Baum (vir: wikipedia.net)

4.1 ŽIVLJENJE AVTORJA IN NASTAJANJE *ČAROVNIKA IZ OZA* (1900)

Lyman Frank Baum (1856–1919) je ameriški pisatelj fantastične pripovedi *Čarovnik iz Oza* [*The Wonderful Wizard of Oz*] (1900) in drugih fantazij za otroke. Rodil se je v Chittenangu v državi New York v Ameriki. Baum je užival zaščiteno in podaljšano otroštvo na domačem družinskem posestvu. Zaradi srčne napake se je šolal doma (razen ko je dve leti obiskoval vojaško akademijo Peekskill). Njegov oče je bil uspešen oljar in bankir, zato je bil vedno pripravljen financirati hobije, ki jih je želel Baum opravljati.

Kot otrok je prebral vse pravljice bratov Grimmov (1785–1863, 1786–1859) in Hansa Christiana Andersena (1805–1875), kar jih je mogel dobiti. Sčasoma se mu je prebudila želja, da bi tudi sam pisal zgodbe, ki so mu bile tako pri srcu. Vendar je poskušal napraviti korak naprej od Andersena in njihove pravljice nekako modernizirati in jih rešiti nepotrebne groze, vlititi pa jim šaljivosti, vedrine in optimizma. Baum je rekel, da bodo njegove zgodbe drugačne, izpustil bo vse grdo in grozno, namesto tega pa vstavil novih čudovitosti, ob katerih

se bo še bolj razmahnila domišljija. Prav tako bo zamenjal pokrajino: namesto v Evropi se bodo njegove pravljice dogajale v Ameriki. (Moder, 1974)

Z izdajo knjige *Čarovnik iz Oza* leta 1900, ki jo je barvito ilustriral W. W. Denslow, si je Baum zagotovil ugled in se uveljavil kot pisatelj za otroke. Prav tako pa je bila potrjena njegova vseživljenjska ljubezen do gledališča, ko je leta 1902 odrska igra *Čarovnik iz Oza* postala uspešnica.

Leta 1925 je bila zgodba *Čarovnik iz Oza* prikazana v filmski obliki, in sicer v nemi tehniki, štirinajst let kasneje, leta 1939, je bila posneta tudi v barvah in zvočni verziji. Leta 1938 je delo postalo znano še v obliki radijske igre. Originalna knjiga je v javni lasti v ZDA od leta 1956. V Sloveniji smo skoraj pred dvajsetimi leti gledali film, posnet po »Čarovniku«, in poslušali to zgodbo tudi kot radijsko igro. Leta 1959 je pravljica prvič izšla pri založbi Mladinska knjiga s slikami Maksima Sedeja. Knjigo so sprejeli z veseljem tako mladi kot tudi odrasli bralci in bila je hitro razprodana. (Moder, 1974)

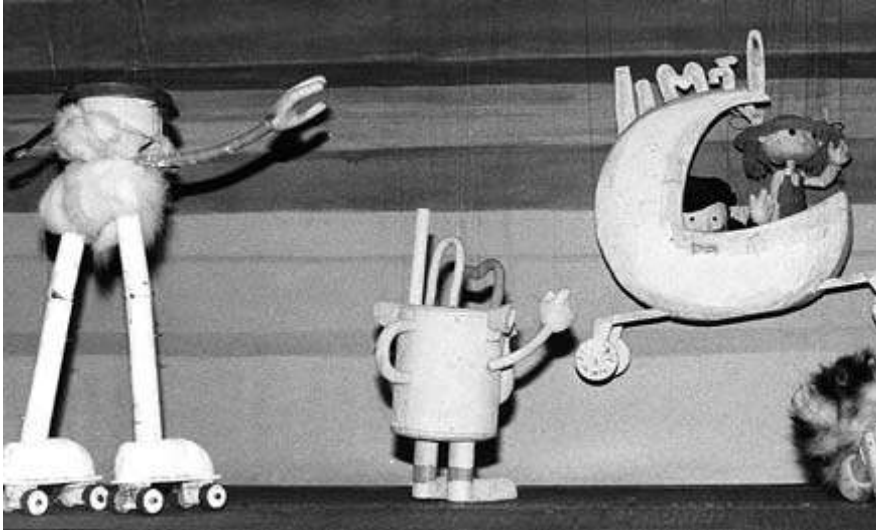
Rahnova (2000) pravi, da je Baum cenjen kot ključna oseba v zgodovini ameriške fantazije, saj je prvi avtor, ki je ustvaril trajno domišljijско delo *Čarovnik iz Oza* (1900) z izrazitim ameriškim značajem. Že v mladosti je bil velik ljubitelj pravljic in tako iz lastnega interesa preučeval tradicionalne in književne zgodbe iz otroštva.

Ko se je Baum odločil za odrsko kariero, mu je oče kupil igralsko podjetje, kar mu je omogočilo, da je igral v lastni melodrami *Služkinja iz Arrana* [*The Maid of Arran*] (1882). Ko sta mu umrla oče in starejši brat, je družinsko podjetje propadlo, s tem pa je bilo prodano premoženjsko posestvo. Baum se je poročil in kasneje z ženo ustvaril družino s štirimi sinovi. Leta 1891 so se preselili v Chicago, kjer je Baum vodil založniško podjetje. Leta 1897 je objavil tudi svojo prvo knjigo, in sicer prozo za otroke, *Mati gos v prozi* [*Mother Goose in Prose*]. (Rahn, 2000)

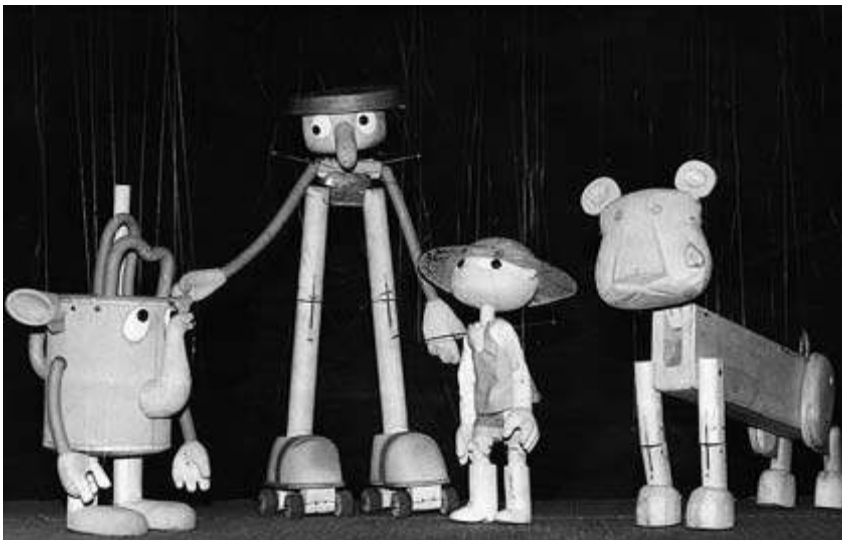
Pisal je pod različnimi psevdonimi, kot so: Edith Van Dyne, Laura Bancroft, Floyd Akers, Suzanne Metcalf, Schuyler Staunton in John Estes Cooke. Po njegovi smrti je njegov založnik najel Ruth Plumly Thompson, ki je poleg štirinajstih Baumovih originalnih knjig o čarovniku Ozu, napisala še dodatnih devetnajst. (Rahn, 2000)

Premiera *Čarovnik iz Oza* je bila leta 1973 uprizorjena v Lutkovnem gledališču v Ljubljani, in sicer z marionetami. Igro je režiral Aleš Jan, dramaturgijo je vodil Matjaž Loboda. Osnutke za

lutke in sceno je izdelala Tanja Brilej, pesmi pa je napisala in uglasbila Svetlana Makarovič. Premiera je štela petindvajset ponovitev, imela pa je skupaj skoraj dva tisoč gledalcev. (dlib.si, 2008)

Slika 2: Premiera *Čarovnik iz Oza* v Lutkovnem gledališču Ljubljana, 1974 (vir: dlib.si)

Slika 3: Premiera *Čarovnik iz Oza* v Lutkovnem gledališču Ljubljana, 1974 (vir: dlib.si)

Slika 4: Premiera *Čarovnik iz Oza* v Lutkovnem gledališču Ljubljana, 1974 (vir: dlib.si)

4.2 AVTORJEVA BIBLIOGRAFIJA

Pomembnejša dela (zbirka knjig o »Ozu«):

- *Čarovnik iz Oza*¹¹ [*The Wonderful Wizard of Oz*], 1900
- *Dežela Oz*¹² [*The Marvelous Land of Oz*], 1904
- *Nenavadni obiskovalci iz dežele Oz* [*Queer Visitors from the Marvelous Land of Oz*], 1905 (komični strip v sedemindvajsetih zgodbah)
- *Ozma iz Oza*¹³ [*Ozma of Oz*], 1907
- *Doroteja in čarovnik iz Oza*¹⁴ [*Dorothy and the Wizard in Oz*], 1908
- *Pot do Oza* [*The Road to Oz*], 1909
- *Smaragdno mesto v Ozu*¹⁵ [*The Emerald City of Oz*], 1910
- *Deklica iz krp*¹⁶ [*The Patchwork Girl of Oz*], 1913
- *Čarovniške zgodbe iz Oza* [*Little Wizard Stories of Oz*], 1913 (zbirka šestih kratkih zgodb)

¹¹ Prevedel Janko Moder (1959), Ljubljana; Mladinska knjiga

¹² Prevedla Ljubica Rodošek (2000), Ljubljana; Karantanija

¹³ Prevedla Ljubica Rodošek (2003), Ljubljana; Karantanija

¹⁴ Prevedla Ljubica Rodošek (2001), Ljubljana; Karantanija

¹⁵ Prevedla Ljubica Rodošek (1998), Ljubljana; Karantanija

¹⁶ Prevedla Valerija Cokan (2000), Ljubljana; Karantanija

- *Tik tak iz Oza*¹⁷ [*Tik-Tok of Oz*], 1914
- *Strašilo iz Ozove dežele*¹⁸ [*The Scarecrow of Oz*], 1915
- *Rinkitink v Ozovi deželi*¹⁹ [*Rinkitink in Oz*], 1916
- *Izgubljena princesa iz Oza* [*The Lost Princess of Oz*], 1917
- *Kositrni drvar iz Ozove dežele*²⁰ [*The Tin Woodman of Oz*], 1918
- *Čarovnije iz Ozove dežele*²¹ [*The Magic of Oz*], 1919 (posthumna objava)
- *Glinda iz Oza* [*Glinda of Oz*], 1920 (posthumna objava)

Ostala dela:

- *Mati gos v prozi* [*Mother Goose in Prose*], 1897
- *Ob soju svečnika* [*By the Candelabra's Glare*], (poezija, 1898)
- *Oče gosak: njegova knjiga* [*Father Goose: His Book*], (nonsesna poezija, 1899)
- *Čarobni vladar Moa* [*The Magical Monarch of Mo*], (prvič objavljeno leta 1900 kot *Nova Čudežna dežela* [*A New Wonderland*]), (fantazija, 1903)
- *Vojaška abeceda* [*The Army Alphabet*], (poezija, 1900)
- *Mornarska abeceda* [*The Navy Alphabet*], (poezija, 1900)
- *Dot in Tot iz Vesele dežele* [*Dot and Tot of Merryland*], (fantazija, 1901)
- *Ameriške pravljice* [*American Fairy Tales*], (fantazija, 1901)
- *Glavni ključ: električna pravljica* [*The Master Key: An Electrical Fairy Tale*], (fantazija, 1901)
- *Božičkovo življenje in dogodivščine* [*The Life and Adventures of Santa Claus*], (1902)
- *Začarani otok Tisa* [*The Enchanted Island of Yew*], (fantazija, 1903)
- *Kraljica Zixi iz Ixa* [*Queen Zixi of Ix*], (fantazija, 1905)
- *John Dough in kerub* [*John Dough and the Cherub*], (fantazija, 1906)

¹⁷ Prevedla Ljubica Rodošek (1998), Ljubljana; Karantanija

¹⁸ Prevedla Valerija Cokan (2001), Ljubljana; Karantanija

¹⁹ Prevedla Valerija Cokan (2001), Ljubljana; Karantanija

²⁰ Prevedla Valerija Cokan (2001), Ljubljana; Karantanija

²¹ Prevedla Valerija Cokan (2003), Ljubljana; Karantanija

- *Drzna dvojčka: zgodba za mlade [The Daring Twins: A Story for Young Folk]*, (roman, 1911; ponatis leta 2006 v *Skrivnost izgubljenega premoženja [The Secret of the Lost Fortune]*)
- *Morske vile [The Sea Fairies]*, (fantazija, 1911)
- *Nebeški otok [Sky Island]*, (fantazija, 1912)
- *Drzna Phoebe: zgodba za mlade [Phoebe Daring: A Story for Young Folk]*, (roman, 1912)

Dela, ki jih je pisal pod psevdonimi:

- **Edith Van Dyne** (*Nečakinje tete Jane [Aunt Jane's Nieces series]*, 1906–1915)
- **Laura Bancroft** (*Zgodbe o bleščici [The Twinkle Tales]*, 1906 in *Policaj Modrijan [Policeman Bluejay]*, 1907)
- **Floyd Akers** (*Mali lovci na bogastvo [The Boy Fortune Hunters series]*, 1906–1911)
- **Suzanne Metcalf** (*Annabel [Annabel]*, 1906)
- **Schuyler Staunton** (*Usoda krone [The Fate of a Crown]*, 1905 in *Hčerke usode [Daughters of Destiny]*, 1906)
- **John Estes Cooke** (*Ljudje iz Tamavake: Poletna komedija [Tamawaca Folks: A Summer Comedy]*, 1907)

Anonimno je napisal *Poslednji Egipčan: Romanca iz Nila [The Last Egyptian: A Romance of the Nile]*, leta 1908.

Baum je tudi urednik zbirke pisem *V drugih deželah kot naših [In Other Lands Than Ours]* iz leta 1907, ki jih je napisala njegova žena Maud Gage Baum.

Igre in priredbe:

Identificiranih je 42 naslovov odrskih iger (vključno z igrami, ki se nanašajo na zbirko knjig o čarovniku Ozu), povezanih z Baumom. Spodaj so navedene predvsem tiste, za katere je znano, da so bile izvedene (tudi izgubljene igre njegovega otroštva), in da obstajajo vsaj v razdrobljeni (fragmentarni) obliki.

- *Mackrumminovi [The Mackrummins]* (izgubljena igra, 1882)
- *Služkinja iz Arrana [The Maid of Arran]* (igra, 1882)
- *Vžigalice [Matches]* (igra, 1882)

- *Kraljica Kilarneya [The Queen of Killarney]* (igra, 1883)
- *Atenska služkinja: študentska zgodba [The Maid of Athens: A College Fantasy]* (igra, 1903)
- *Kralj Gee-Whiza [The King of Gee-Whiz]* (1905)
- *Smrtnik za eno uro [Mortal for an hour]* (igra, 1909)
- *Panove piščali [The Pipes O' Pan]* (igra, 1909)
- *Čarobni plašč [The Magic Cloak]* (muzikal, 1913)
- *Prigode strogo moralnega človeka [The Adventures of a Strictly Moral Man]* (muzikal, 1914)
- *Dvig Luciferja [The Uplift of Lucifer]* (muzikal, 1915)
- *Priročnik o radosti [Compendium of Mirth]* (muzikal, 1917)

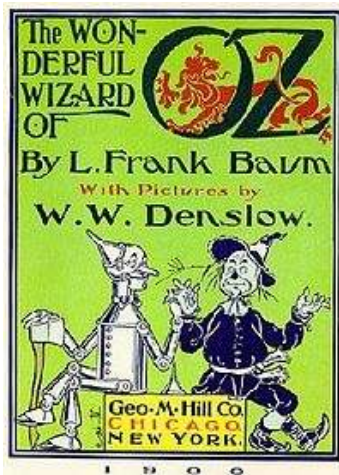
5 PREDSTAVITEV FANTASTIČNE PRIPOVEDI ČAROVNIK IZ OZA (1900) IN ANALIZA ELEMENTOV FANTASTIČNEGA

5.1 OSNOVNI PODATKI O FANTASTIČNI PRIPOVEDI ČAROVNIK IZ OZA

Avtor: L. Frank Baum

Naslov izvirnika: *The Wonderful Wizard of Oz*

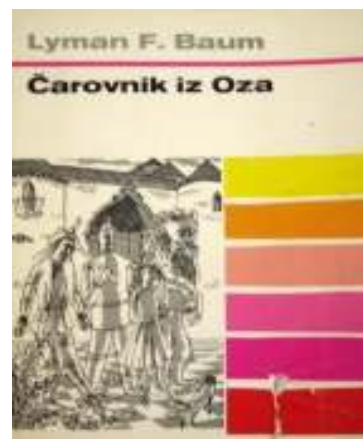
Leto izida izvirnika: 1900

Slika 5: Naslovnica izvirnika, 1900 (vir: wikipedia.net)

Slovenska različica fantastične pripovedi *Čarovnik iz Oza*:

- leto izida: 1974 (prva izdaja leta 1959)
- prevedel: Janko Moder
- ilustriral: Maksim Sedej

Slika 6: Naslovnica slovenskega prevoda, 1974

Glavne književne osebe:

- Doroteja
- pes Toto
- strašilo
- kositrni drvar
- lev
- čarovnik Oz

Fantastična pripoved je razdeljena na štiriindvajset poglavij:

1. Ciklon
2. Posvet z Mezinci
3. Doroteja reši strašilo
4. Pot skozi gozd
5. Rešitev kositrnega drvarja
6. Strahopetni lev
7. Na poti k velikemu Ozu
8. Smrtonosno makovo polje
9. Kraljica poljskih miši
10. Straža pri mestnih vratih
11. Prečudno Ozovo Smaragdno mesto
12. Za hudobno veščo
13. Rešitev
14. Krilate opice
15. Odkritje Oza groznega
16. Čarovnije velikega sleparja
17. Kako se je balon vzdignil
18. Proti jugu
19. Napad pretepaških dreves
20. Čudovita porcelanasta dežela
21. Lev postane kralj živali
22. Dežela prstancev
23. Glinda usliši dekličino prošnjo
24. Spet doma

Nekaj ilustracij Maksima Sedeja:

Slika 7: Dorotejini hiši se približuje ciklon (Baum, 1974, str. 7)

Slika 8: Družčina ujeta v strupenem makovem polju (Baum 1974, str. 58)

Slika 9: Družčina pred vrati Smaragdnega mesta (Baum 1974, str. 71)

Slika 10: Doroteja pri čarovniku Ozu (Baum 1974, str. 80)

Slika 11: Zahodna vešča in njeni krokarji (Baum 1974, str. 92)

Slika 12: Glinda pomaga Doroteji in prijateljem (Baum 1974, str. 167)

5.2 KRATEK POVZETEK VSEBINE FANTASTIČNE PRIPOVEDI ČAROVNIK IZ OZA (1900)

Fantastična pripoved *Čarovnik iz Oza* (1900) je zgodba o deklici Doroteji, ki s svojim psom Totom živi v Kansasu pri teti Emi in stricu Henriku.

Nekega dne je Dorotejo in Tota vrtinčasti ciklon odnesel čez puščavo v fantastično deželo Oz. Dežela Oz se deli na štiri dele: na sever, jug, vzhod in zahod, kjer vladajo štiri vešče. Dorotejina pot se je začela na vzhodu, deželi Mezincev, kjer ji je severna vešča pokazala pot do čarovnika Oza, ta pa naj bi ji pomagal, da se vrne domov. Deklica se je tako odpravila po rumeni tlakovani cesti proti Smaragdnemu mestu, kjer živi Oz. Na poti je spoznala ptičje strašilo, kositrnega drvarja in strahopetnega leva, ki so se ji pridružili.

Strašilo je hotelo Oza prositi za možgane, kositrni drvar za srce in strahopetni lev za pogum. Na poti do Oza so naleteli na razne ovire, kot so globoki in široki jarki, deroča reka in strupeno makovo polje. Na pomoč pri ovirah jim je priskočila tudi štorclja in poljske miši. Ko so končno prispeli do Smaragdnega mesta in stopili pred Oza, je ta od njih zahteval, da pokončajo veščo, ki vlada zahodu, in šele potem jim bo izpolnil želje. Družčina je tako nadaljevala svojo pot proti zahodu. Zahodna vešča, ki je imela izostreno oko, je nadjne poslala volkove, krokarje in čebele še preden so prispeli do njenega gradu, a tem nevarnostim so se uspeli izogniti. Vešča je poskusila še s pomočjo krilatih opic, a Doroteji niso storili žalega, saj so jo varovali znamenje na čelu, ki ga je dobila od dobre čarovnice z vzhoda, in srebrni čevlji. Zato so jo le odnesli na grad k zlobni čarovnici. Tam jo je Doroteja polila z vedrom vode, zaradi česar se je stopila.

Družčina se je odpravila nazaj k Ozu in od njega so zahtevali, da jim izpolni želje. Takrat pa so ugotovili, da je veliki čarovnik Oz v resnici čisto navaden človek, ki se je samo pretvarjal, da je čarovnik. Oz je navidezno pomagal strašilu, kositrnemu drvarju in levu, Doroteji pa obljubil, da se bosta skupaj z balonom vrnila v domačo deželo. A balon se je vzdignil še preden je Doroteja pritekla do njega in Oz je z balonom odletel sam.

Doroteja se je nato po nasvet odpravila proti jugu k dobri čarovnici Glindi, kjer so zopet naleteli na nekaj prepek. Tokrat so jim pomagale krilate opice. Glinda je Doroteji povedala o čarobni moči srebrnih čevljev, ki jih je ves ta čas nosila, in tako z njihovo pomočjo pristala doma pri teti Emi in stricu Henriku.

5.3 PREDSTAVITEV GLAVNIH KNJIŽEVNIH OSEB V FANTASTIČNI PRIPOVEDI ČAROVNIK IZ OZA (1900)

Čarovnik Oz

Oz je vladal v Smaragdnem mestu in je v vsej deželi veljal za velikega čarovnika, a je bil v resnici slepar. Bil je majhen možiček plešaste glave in imel je zguban obraz. Pred leti je Oz živel v Omahi, blizu Kansasa, kjer je živel Doroteja. V mladosti se je naučil govoriti iz trebuha in oponašati različne živali. Ko se je tega naveličal, je postal balonar, a nekega dne je prišlo do zapleta in Oz je z balonom odletel v novo, fantastično deželo. Ljudje, ki so živeli tam, so ga častili in se ga bali, zato so zanj zgradili mesto, ki mu je zavladal. Čeprav je bil v resnici čarovnik brez čarobne moči, so mu pretekle izkušnje iz cirkusa pomagale, da je skozi vsa leta tamkajšnje prebivalce vlekel za nos. Ozova zgodba se konča tako, da je z balonom odletel iz dežele v neznano.

»... so vsi pogledali v tisto smer in v trenutku so vsi osupnili. Zakaj ravno na kraju, ki ga je prej zakrivala španska stena, so zagledali možička plešaste lobanje in razoranega obraza, ki je bil videti ravno tako presenečen kot oni sami.« (Baum, 1974, str. 119)

Doroteja

Je deklica, ki je s stricem Henrikom in teto Emo živel v Kansasu. Na kmetiji je bila osamljena in ni imela nobenih prijateljev, družbo ji je delal le pes Toto.

»Ko je Doroteja, ki je bila sirota, prvič prišla k teti Emi, je ta tako osupnila nad otrokovim smehom, da je skoraj zavpila, in pritisnila si je roko na srce vselej, kadar ji je dekličin veseli smeh prišel na uho ...« (Baum, 1974, str. 6)

Kositrni drvar

»... in ob njem je stal z vzdignjeno sekuro v rokah drvar iz kositra. Glavo in roke in noge je imel z vijaki pritrjene na život, vendar je stal popolnoma negibno, kakor da se sploh ne more premikati.« (Baum, 1974, str. 32)

Doroteja in strašilo sta kositrnega drvarja rešila muk, tako da sta mu naoljila sklepe. Skupaj so nadaljevali pot proti Ozu. Drvar je bil v preteklosti človek, ki je imel srce, in je ljubil, a ga je zahodna vešča spremenila v pojavo iz kositra in tako je ostal brez srca.

Lev

Lev je velik strahopetec, vendar so vse živali v gozdu prepričane, da je pogumen. O levu namreč velja, da je kralj živali.

»Spoznal sem, da se me vsako živo bitje ustraši, če zelo glasno zarjovem, in se mi umakne s poti. Kadar sem še srečal človeka, sem bil vselej hudo v strahu; a samo zarjovel sem proti njemu in že jo je vselej pobral, kar so ga le nesle noge. Če bi se me kdaj polotil kakšen slon ali tiger ali medved, bi bil jaz sam pobegnil – tak zajec sem.« (Baum, 1974, str. 41)

Strašilo

»Glavo je imelo narejeno iz majhne vreče, natlačene s slamo; na nji so bile narisane oči, nos in usta, kar naj bi pomenilo obraz. Na glavi mu je čepel star pikčast moder klobuk, ki ga je poprej gotovo nosil kakšen domačin, sicer pa je bilo oblečeno v modro platneno haljo, ponošeno in obledelo in ravno tako naphano s slamo. Na nogah je imelo nekakšne stare čevlje z modrimi kapicami, natanko take, kakršne so nosili v tej deželi vsi od kraja, in pokonci, nad žitnim klasjem, se je držalo zaradi kola, ki je bilo nanj s hrbtom privezano.« (Baum, 1974, str. 22)

Strašilo je bilo staro šele dva dni, saj sta ga takrat napravila dva kmeta, da bi odganjal vrane od žita. Doroteja ga je rešila, tako da ga je snela s kola in skupaj sta nadaljevala pot skozi gozd.

Toto

»Toto pa je bil tisti, ki je spravljal Dorotejo v smeh in jo reševal, da ni posivela kakor vse drugo okrog nje. Toto ni bil siv: bil je črn psiček z dolgo svilnato dlako in z majhnimi črnimi očmi, ki so mu veselo mežikale na obakraj smešnega, majhnega smrčka.« (Baum, 1974, str. 6)

5.4 PREDSTAVITEV STRANSKIH KNJIŽEVNIH OSEB V FANTASTIČNI PRIPOVEDI ČAROVNIK IZ OZA (1900)

Brezroki trkači

»Bil je precej nizek in čokat in imel je debelo glavo, ki je bila na temenu ploščata in nasajena na debel, zelo naguban vrat. Bil pa je popolnoma brez rok ... Hitro kakor blisk pa je možakarju glava šinila naprej in vrat se mu je spotegnil, da je s temenom, kjer je bila glava ploščata, butnil ptičje strašilo v nos in ga prekucnil, da se je zakotalincalo štučkoračko po hribu navzdol. Komaj pa se je to zgodilo, se je glava že spet potegnila vase k životu in možakar se je hripavo zakrohotal ...« (Baum, 1974, str. 158, 159)

Čebele

»Še tisti hip se je zaslišalo po zraku silno brenčanje in roj črnih čebel je priletel k nji.« (Baum, 1974, str. 93)

Preden so čebele skušale napasti družčino, so ti hitro ukrepali. Doroteja, Toto in lev so se pokrili s strašilovo slamo, tako da so se spravile samo na kositrnega drvarja, vendar so si čebele ob kositru vse polomile žela in takoj popadale po tleh.

Gospodar Bok

Je eden najbogatejših prebivalcev dežele Mezincev, pri katerem se je Doroteja navečerjala in naspala. Bok je priredil slastno pojedino, ker jih je Doroteja rešila izpod rok zlobne vzhodne vešče in pri njem se je zbralo veliko prijateljev.

»Doroteja se je dobro navečerjala in stregel ji je sam bogati gospodar, ki mu je bilo ime Bok. Potem je sedla na divan in jih gledala, kako plešejo.« (Baum, 1974, str. 20)

Krilate opice

»Zdaj so čari dobili moč. Nebo se je stemnilo in v zraku se je oglasilo čudno bučanje. Zašumelo je nešteto perutnic, slišati je bilo silen direndaj in režanje in sonce se je skrilo na temnem nebu, da je hudobna vešča lahko videla, kako jo je obstopila množica opic, od katerih je imela vsaka velikanske in mogoče perutnice na ramah.« (Baum, 1974, str. 95)

Krilate opice so vsakomur, ki si je lastil zlato čepico in jo uporabil, izpolnile tri želje. Nekoč so ta bitja živela v gozdu in bila svobodna, vse dokler jih ni Veselka zaslužnija z zlato čepico, ki je bila poročno darilo za njenega moža Marinka. Pred tem so ga namreč opice iz norčevanja vrgle v reko, ko je imel na sebi lepa in čista oblačila, kar je razjezilo Veselko.

Krokarji

»Kot bi trenil, je priletela velika jata divjih krokarjev k nji, tolikšna, da bi lahko zatemnila sonce.«
(Baum, 1974, str. 91)

Zahodna vešča jim je ukazala, naj junakom izkopljejo oči, a poseglo je strašilo, tako da je vsem štiridesetim krokarjem zavil vrat.

Mezinci

Dorotejina hiša je pristala na vzhodni strani dežele, kjer so živeli Mezinci. Dolga leta jim je vladala vzhodna vešča, ki jo je pokončala hiša, tako da je pristala na njej in Mezinci so bili rešeni ujetništva. Bili so približno iste velikosti kot Doroteja, a precej starejši.

»Imeli so okrogle modre klobuke, spotegnjene v ostro konico, segajočo za cel čevelj nad glavo; ob robu so imeli pripete zvončke, ki so prijetno zvončkljali, kakor hitro so se kaj premaknili. Bili so v modrih oblekah istega odtenka, kakor so bili njihovi klobuki, obuti pa so bili v zelo zlikane čevlje, ki so imeli na vrhu širok moder zavih.« (Baum, 1974, str. 11)

Pedenjci

So prebivalci rumene zahodne dežele in sužnji zahodni vešči. Pred suženjstvom jih je rešila Doroteja, tako da je uničila zahodno veščo. Pomagali so ji rešiti kositrnega drvarja in strašilo, nad katera so se spravile krilate opice.

»Pedenjci niso bili pogumni ljudje, a so morali narediti, kakor jim je bilo ukazano; zato so šli in šli, dokler niso prišli do Doroteje.« (Baum, 1974, str. 94)

Porcelanasti ljudje

»Najbolj čudni pa so bili ljudje, ki so živeli v tej nenavadni pokrajini. Med njimi so bile mlekarike in pastirci z živobarvnimi životci in zlatimi lisami, na gosto posejanimi po krilih; in princeze v presijajnih srebrnih in zlatih in purpurnih haljah; in pastirji, oblečeni v hlače dokolenke s svetlo rdečimi in rumenimi in modrimi trakovi in z zlatimi zaponami na čevljih; in princi z diamantnimi kronami na glavah, ogrnjeni v hermelinske plašče in oblečeni v satenaste jopiče; in pisani klovni v nabranih oblačilih, z okroglimi rdečimi lisami na licih in v visokih, pikčastih čepicah. In najbolj čudno je bilo, da so bili vsi skupaj narejeni iz porcelana, še celo njihova oblačila, in tako majhni, da največji med njimi ni segal Doroteji niti do kolen.« (Baum, 1974, str. 146)

Prstanci

So srečni prebivalci rdeče južne pokrajine, v kateri je vladala najmočnejša čarovnica Glinda.

»Prstanci pa so bili pritlikavi in debeli in zavaljeni in videti dobrodušni in seveda vsi oblečeni v rdeče, da se je lepo odbijalo od zelene trave in rumenečega se žita.« (Baum, 1974, str. 162)

Stražar

»Pred njimi je stal majhen možiček, približno iste velikosti kot Mezinci. Oblečen je bil od glave do peta v zeleno in še celo polti je bil zelenkasto nadahnjene. Zraven sebe je imel prostorno zeleno skrinjo.« (Baum 1974, str. 72)

»Jaz sem stražar pri mestnih vratih in če res želite pred velikega Oza, vas moram spustiti v njegovo palačo. A najprej si morate natakniti naočnike.« (Baum, 1974, str. 72)

Strežajka

»Vojak je torej zapiskal na zeleno piščalko in na mah je stopila v sobo mlada deklica, oblečena v čedno zeleno svileni haljo. Imela je ljubke zelene lase in zelene oči ...« (Baum, 1974, str. 76)

Stric Henrik

»Stric Henrik se ni nikoli smejal. Trdo je delal od jutra do noči in ni poznal veselja. Bil je ravno tako ves siv, od dolge brade do nerodnih čevljev, gledal je resno in slovesno in redko kaj spregovoril.« (Baum, 1974, str. 6)

Teta Ema

»Ko se je teta Ema preselila sem, je bila še mlada, čedna ženska. Sonce in veter pa sta tudi njo spremenila. Pogasila sta ji v očeh iskre in ji pustila razsodno sivino: zbrisala sta ji rdečico z lic in z ustnic, da so bile tudi te sive. Bila je sloka in suha in nič več se ni smejala.« (Baum, 1974, str. 6)

Volkovi

»V trenutku se je od vseh strani pripodilo k nji polno velikih volkov. Bili so spotegnjenih nog, divjih pogledov in ostrih zob.« (Baum, 1974, str. 90)

Zahodna vešča je volkovom ukazala, naj družčino uničijo, a kositrni drvar je z njimi z lahkoto opravil in vseh štirideset volkov pokončal s sekiro.

Vojak

Vojščak v zeleni uniformi je stražil vrata v Ozovo palačo.

»Pred vrati je stal vojak oblečen v zeleno uniformo in z dolgo zeleno brado.« (Baum, 1974, str. 76)

Vzhodna vešča

Vešča z vzhoda je vladala Mezincem in je bila znana kot zlobna čarovnica. Dorotejina hiša je padla ravno na njo in ta, ki je bila že zelo stara, se je na soncu posušila in spremenila v prah. Od nje so ostali le srebrni čarobni čevlji, ki si jih je nato obula Doroteja.

»Pozdravljena, prežlahтна čarovnica, v deželi Mezincev. Kako smo ti hvaležni, ker si ubila hudobno vzhodno veščo in našim ljudem snela suženjske okove.« (Baum, 1974, str. 11)

Zahodna vešča

»Doslej je namreč ni še nihče pokončal, zato sem bil seveda prepričan, da vas bo napravila za svoje hlapce, kakor je napravila že vse druge. Vendar pazite; zelo je namreč hudobna in okrutna in vam ne bo dovolila, da bi jo pokončali. Ravnajte se proti zahodu, kjer sonce zahaja, pa jo boste gotovo našli.« (Baum, 1974, str. 89)

Zahodna vešča, ki je bila znana kot zlobna čarovnica, je vladala rumenim Pedenjcem. Imela je eno samo oko, ki pa je bilo močno kot daljnogled in je vse videlo. S srebrno piščaljo je priklicala volkove, krokarje in čebele in jih napotila nad družčino. Uporabila je tudi moč zlate čepice in Doroteja je bila za nekaj časa sluginja na njenem gradu. Doroteja jo je polila z vedrom vode in zahodna vešča se je stopila.

Živali v gozdu

»... in so jo naprej ubirali po dobro uhojeni stezi, dokler niso prišli na jaso sredi gozda, kjer se je gnetlo na sto in sto živali vseh vrst. Med njimi so bili tigri in sloni in medvedi in volkovi in lisice in vse druge živali iz prirodopisa živalstva ...« (Baum, 1974, str. 155)

5.5 PREDSTAVITEV POMOČNIKOV/REŠITELJEV V FANTASTIČNI PRIPOVEDI ČAROVNIK IZ OZA (1900)

Južna vešča (Glinda)

»Zazdela se jim je lepa in mlada. Lase je imela živo rdeče barve in padale so ji v valujočih kodrih na rame. Oblečena je bila v snežno belo, oči pa je imela modre in prijazno so gledale našo deklenco.« (Baum 1974, str. 164)

Dobra čarovnica z juga je Doroteji zaupala čarobno moč čevljev, v zameno pa ji je ona dala zlato čepico. Glinda je s pomočjo zlate čepice ustregla vsem trem Dorotejinim prijateljem, tako da so jih krilate opice ponesle v svojo domovino.

Poljske miši

Pomagale so družini, saj so pred nevarnostjo rešili njihovo mišjo kraljico. Iz strupenega makovega polja so rešili leva, ki je omamljen ležal med smrtonosnimi rožami. Z njimi so se ponovno srečali kasneje, ko so se z zahoda vračali nazaj proti Smaragdnemu mestu in zašli. Doroteja je zapiskala na piščal, ki jo je na začetku dobila od mišje kraljice in ta ji je svetovala, naj uporabi zlato čepico, ki je imela čarobno moč.

»Tisti trenutek so zagledali vse polno miši; tekle so proti njim, kar so jih nesle nožice, in ko so opazile svojo kraljico, so zaklicale: »O, veličanstvo, mislile smo, da bo po vas! ... In vse so se tako nizko priklonile mali kraljici, da so se skoraj postavile na glavo.« (Baum, 1974, str. 61)

Severna vešča

Je prijateljica Mezincev, ki je živela v severni pokrajini. Bila je ena od dobrih čarovnic, ki je Doroteji svetovala, kje naj poišče pomoč, da bo lahko odšla domov. Napotila jo je po rumeni tlakovani cesti, pred tem pa ji je dala poljub na čelo. To znamenje, ki se je svetilo, je Dorotejo varovalo pred nevarnostmi. Poleg čarobnega poljuba pa ji je severna čarovnica v zahvalo izročila tudi srebrne čarobne čevlje.

»Ženski klobuček pa je bil bel in ženička je imela tudi belo haljo, ki ji je v gubah padala z ramen; po nji so bile potresene zvezdice in v soncu so se iskrale kakor diamanti ... Ženica pa je bila gotovo videti

veliko starejša; obraz je imela ves zguban, lase skoraj bele in hodila je nekam trdo.» (Baum, 1974, str. 11)

Štoklja

»In velika ptica se je res spet vzdignila v zrak in zletela čez vodo tja, kjer je na drogu viselo strašilo. Potem ga je z dolgimi kremplji zgrabila za roko in ga vzdignila v zrak in ga odnesla na breg, kjer so sedeli Doroteja in lev in kositrni drvar in Toto.« (Baum 1974, str. 56)

»Zmeraj rada pomagam vsakemu, če je v stiski. Zdaj pa moram iti, moji mladiči v gnezdu me že težko čakajo. Prepričana sem, da boste našli Smaragдно mesto in da vam bo Oz pomagal.« (Baum 1974, str. 56)

5.6 ANALIZA ELEMENTOV FANTASTIČNEGA V FANTASTIČNI PRIPOVEDI ČAROVNIK IZ OZA (1900) PO MARIJ NIKOLAJEVI

V tem delu sem analizirala fantastične elemente v pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900) po teoriji Marie Nikolajeve. Elemente fantastičnega sem za lažjo preglednost prikazala v tabeli, ki predstavlja kontrolno listo. Tabela vsebuje tri stolpce, v prvem stolpcu so predstavljeni fantastični elementi in podelementi, v drugem prisotnost nekaterih fantastičnih elementov in v tretjem stolpcu odsotnost določenih elementov v fantastični pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900). V nadaljevanju so posamezni elementi podrobneje opisani.

Tabela 1: Kontrolna lista fantastičnih elementov v fantastični pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900)

FANTASTIČNI ELEMENTI	DA	NE
ČAROBNI ZAKON	✓	
ČAROBNI PROSTOR	✓	
• zaprti svet		✓
• odprti svet	✓	
• notranji svet		✓
• enosmerno potovanje		✓
• krožno potovanje	✓	
• zankasto potovanje		✓
• onostranstvo		✓

• planet		✓
• otok	✓	
• podzemni svet		✓
• podvodni svet		✓
• notranji svet		✓
• slika		✓
• vzporedni svetovi		✓
• alternativni svetovi		✓
• pravljíčna, mitična dežela	✓	
• pravljíčni liki v primarnem svetu		✓
• homogena pravljíčna dežela		✓
• govoreče živali	✓	
• oživljene igrače		✓
• poučna dežela		✓
• sekundarni svet kot zgodovina		✓
ČAROBNI ČAS	✓	
• primarni čas obstane		✓
• časa tečeta neodvisno		✓
• časa tečeta vzporedno	✓	
ČAROBNI PREHOD	✓	
• vrata		✓
• smrt/sanje	✓	
• sel	✓	
• sel iz notranjega sekundarnega sveta		✓

• čarobni predmeti	✓	
• časovni stroji		✓
• tehnične naprave		✓
• čarobni predmeti iz primarnega sveta		✓
• čarobne lastnosti		✓
VPLIV ČAROVNIJE	✓	
• spreminjanje sekundarnega kronotopa		✓
• vsiljivci/opazovalci		✓
• duh		✓
• identiteta	✓	
• jezikovne ovire		✓
• ime		✓
• dokaz		✓

ČAROBNI ZAKON

Avtor v fantastični pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900) upošteva zakon čarobnega sveta, tako da čarovniška dogajanja vnaša v pripoved zmerno, pri tem pa je dosleden.

V pripovedi lahko večkrat zasledimo, da dobro premaga zlo, in sicer že takoj na začetku, ko pobesneli ciklon Dorotejino hišo odnese v fantastično deželo in ta pristane na vzhodni vešči in ta pod njeno težo umre. Prevlada dobrega nad slabim je očitna tudi na koncu pripovedi, ko Doroteja zlije vedro vode na zahodno veščo in se ta stopi.

Družčina na poti do Oza naleti na razne ovire in nevarnosti, pred katerimi pa se vedno rešijo (z lastno pomočjo ali s pomočjo pomočnikov/rešiteljev). Tako na primer ostanejo ujeti v strupenem makovem polju, iz katerega jih rešijo poljske miši. Prav tako se soočijo s širokimi in globokimi jarki, ki jih preskočijo s pomočjo leva in kositrnega drvarja. Ta iz posekanega drevesa naredi brv. Iz hitro deroče reke pa jih reši štoklja.

V pripovedi lahko zasledimo omejitve čarovnije pri željah, in sicer pri zlati čepici, ki je lastniku izpolnila največ tri želje.

»V omari je imela zlato čepico, obrobljeno z vencem demantov in rubinov. Ta čepica je imela čarovno moč. Kdor jo je imel na glavi, je mogel trikrat priklicati krilate opice in te so mu morale izpolniti vsak ukaz, ki so ga dobile. Nihče pa ni mogel zapovedati tem čudnim bitjem več ko trikrat.« (Baum, 1974, str. 94)

V novem svetu, kjer je pristala Doroteja, veljajo temeljni fizični zakoni iz realnega sveta: gravitacija, tema in svetloba.

ČAROBNI PROSTOR

Začetek fantastične pripovedi (primarni svet) je postavljen v ameriško pokrajino, sredi širnih prerij v Kansasu. Sirota Doroteja je s svojim psom živela pri stricu Herniku in teti Emi in daleč naokoli ni bilo videti nobene hiše.

»Če je Doroteja stopila na prag in pogledala naokrog, je vsepovsod videla samo brezbrežno sivo prerijo. Ne drevo ne hiša ji nista sekala širnega obzorja ravne pokrajine, ki je na vse strani segala prav do roba neba. Sonce je bilo spekle preorano zemljo v siv hlebec, ki je bil ves drobno razpokan. Še trava ni bila zelena, ker je sonce tako dolgo žgalo vršičke visokih stebel, da so dobili isto sivo barvo, kakor jo je imelo vse naokrog. Svoj čas so bili hišico prepleskali, a sonce je barvo že odluščilo in dež jo je spral, tako da je bil domek zdaj ravno tako pust in siv kakor vse drugo.« (Baum 1974, 5)

Doroteja v sekundarni svet vstopi s pomočjo ciklona, ki njeno hišo ponese v fantastično deželo Oz. Sekundarni svet v tej pripovedi je odprti svet, saj je dogajanje postavljeno tako v primarnem kot sekundarnem svetu. Oba svetova sta v stiku, saj so Doroteja, Toto in čarovnik Oz prešli iz enega v drug svet.

Očiten vzorec Dorotejinega potovanja med svetoma je krožno potovanje, saj se na koncu zgodbe s pomočjo čarobnih srebrnih čevljev vrne nazaj domov v Kansas. Pripoved se zaključi tam, kjer se začne.

Lokacija sekundarnega sveta v fantastični pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900) je v obliki otoka oz. oaze sredi puščave. Tamkajšnji prebivalci namreč Doroteji dajo vedeti, da iz te dežele ni še nihče prišel ali odšel (razen čarovnika Oza) in da rob zelenice obdaja puščava.

Doroteja pristane v novem svetu, ki je čisto nasprotje domačega Kansasa. To je dežela Mezincev – vzhodni del celotne Ozove dežele:

»Ciklon je bil postavil hišico na tla – in sicer za ciklon zelo narahlo – na sredo čudovito lepe pokrajine. Okrog in okrog so se razprostirale prijetne travnate livade s košatim drevjem, ki se je šibilo pod obilnimi in slastnimi sadeži. Na vse strani so bile gredice prelepih rož in ptički nenavadno pisanega in iskrečega se perja so žvrgoleli in se preletavali po drevju in grmovju. Malo v stran je bil majhen potok; žuborel in lesketal se je med zelenimi bregovi in za ušesa dekllice, ki je tako dolgo živela na suhi, sivi preriji, na vso moč šumljal.« (Baum 1974, 10)

Doroteja z družino odpotuje v Smaragдно mesto:

»Na obakraj ceste so stale prelepe hiše, vse zidane iz zelenega marmorja in čez in čez posejane z bleščječimi smaragdi. Hodili so po tlaku iz ravno tako zelenega marmorja in povsod, kjer so bile plošče staknjene, so bile tikoma nanizane vrste smaragdov, ki so se iskriale v sončnih žarkih. Šipe v oknih so bile iz zelenega stekla; še celo nebo nad mestom je bilo zeleno nadahnjeno in sončni žarki so bili zeleni.« (Baum 1974, 75)

Avtor podrobneje opisuje Porcelanasto deželo, na katero so popotniki naleteli, medtem ko so se napotili proti jugu dežele:

»Pred njimi je bila precejšnja ploska pokrajina s tako ravnimi in lesketajočimi se belimi tli, kakor da je to dno velikanske sklede. Po nji je bilo raztresenih precej hiš, narejenih iz samega porcelana in poslikanih z najbolj živimi barvami. Hišice so bile zelo majhne, največja med njimi bi segala Doroteji kvečjemu do pasu. Ob njih so bili tudi lični majhni skednji in okrog njih porcelanaste ograje; in v gručah je stalo po ravnini vse polno krav in ovac in konj in prašičev in piščancev, vse iz porcelana.« (Baum, 1974, 146)

Baum opiše tudi deželo Prstancev, na jugu dežele Oz, ki ji je vladala Glinda:

»Dežela Prstancev je bila videti bogata in srečna. Vrstila so se polja z zorečim žitom, vmes pa so tekle lepo tlakovane ceste in veselo šumljajoči potoki z močnimi mostovi. Ograje in hiše in brvi so bile vse do kraja prepleskane živo rdeče, ravno tako, kakor so bile v deželi Mezinčkov prepleskane modro in v deželi Pedenjcev rumeno.« (Baum 1974, 162)

ČAROBNI ČAS

Fantastična pripoved *Čarovnik iz Oza* (1900) nam daje občutek, da v primarnem času preteče nekaj časa, medtem ko Doroteja v sekundarnem svetu doživlja svojo pustolovščino. V primarnem svetu je namreč zaspala in se prebudila v sanjah (v sekundarnem svetu). Avtor nam še vedno ne da dovolj točne informacije, koliko časa je preteklo v primarnem svetu, ko je bila Doroteja odsotna. Zgodba se lahko odvija tudi v obeh svetovih istočasno, v istem tempu, saj sta stric Henrik in teta Ema žalovala za njo, ko je izginila v ciklonu. To je razvidno iz citata v zadnjem poglavju:

»Dragi moj otrok!« je zavpila, skrila deklico v objem in ji pokrila obraz s poljubi. »Od kod te je pa prineslo?« (Baum 1974, 169)

ČAROBNI PREHOD

Čeprav Dorotejo v nov svet ponese ciklon, čarobni prehod v pripovedi poteka preko sanj, saj Doroteja med tem, ko ciklon njeno hišo ponese v višave, zaspi.

»Potlej se je zgodilo nekaj neverjetnega. Hišica se je dvakrat, trikrat zasukala in se počasi vzdignila v zrak. Doroteji se je zdelo, kakor da se pelje z zrakoplovom.« (Baum, 1974, 8)

»Naj se je hišica še tako zibala in naj je burja še tako bučala, je Doroteja vendar kmalu zaprla oči in sladko zaspala.« (Baum 1974, 9)

Čarobni prehod iz sekundarnega sveta nazaj domov – v primarni svet v pripovedi omogoči čarobni predmet, in sicer srebrni čarobni čevlji, ki jih Doroteja dobi že na začetku pripovedi (kar pomeni, da je imela vedno možnost oditi domov, a ni vedela njihove čarobne moči) in jih ima ves čas obute. Čarobno moč čevljev ji zaupa čarovnica Glinda, ki igra vlogo sla in ji pokaže pravi način, kako z njimi oditi nazaj v primarni svet. Čarobne čevlje si je zaradi njihove čarobne moči hotela prisvojiti tudi zahodna veščica, a ji to ni uspelo.

»Potlej je slovesno vzela v naročje psička, še enkrat zaklicala zbogom, trikrat udarila skupaj s petkami svojih čevljev in rekla: Odnosite me domov k teti Emi!« (Baum 1974, 168)

»In že je zaplavala po zraku, a tako naglo, da je mogla videti ali čutiti samo veter, ki ji je žvižgal mimo ušes. Srebrni čevlji so napravili samo tri korake, potem pa se tako nanagloma ustavili, da se je ne vem kolikokrat štučkoračko prekopicnila po travi, preden je spoznala, kje je. A navsezadnje se je le usedla in se ozrla naokrog. »Sveta nebesa!« je zaklicala. Sedela je namreč na širni preriji v Kansasu in ravno pred njo je bila nova kmečka hiša strica Henrika, ki jo je postavil, potem ko mu je bil vihar odnesel prejšnjo.« (Baum 1974, 169)

Na začetku fantastične pripovedi je moč opaziti, da so prehod iz primarnega v sekundarni svet povzročile Dorotejine sanje, ko je ta zaprla oči in zaspala v hiši, ki jo je ciklon ponese v zrak. Zato si tudi konec pripovedi lahko predstavljamo, da se Doroteja zbudi iz globokih sanj in tako pred sabo zagleda domačo pokrajino.

VPLIV ČAROVNIJE

Doroteja v fantastični pripovedi ves čas ohranja svojo identiteto, saj se v sekundarnem svetu ves čas zaveda, da je deklica Doroteja iz Kansasa, ki je živela pri stricu in teti. Razlog za to je

tudi njeno skupinsko potovanje. Doroteja na začetku pripovedi spozna strašilo, kositrnega drvarja in leva in vsi trije jo ves čas spremljajo na poti k pustolovščini. Ves čas se zaveda, kdo je, in večkrat poudari, da bi se rada vrnila nazaj domov v Kansas. Ko se Doroteja vrne domov, se ta še vedno spominja, kje je bila, koga je srečala in kaj vse se ji je tam pripetilo.

»Kdo si pa ti?« je vprašalo strašilo, ko se je pritegnilo in zazdehalo. »In kam si namenjena?« »Jaz sem Doroteja,« je rekla punčka, »in grem v Smaragdno mesto prosit velikega Oza, naj me spravi nazaj v Kansas.« (Baum 1974, 22-23)

V pripovedi je značilen pogovorni jezik, ki je enak za vse. Doroteja, ki v sekundarnem svetu uporablja isti jezik, kot ga v primarnem, se razume z vsemi bitji, ki jih sreča med svojo pustolovščino. To pomeni, da vsa bitja govorijo isti jezik kot Doroteja (Mezinci, strašilo, kositrni drvar, lev, Pedenjci, strašilo, prebivalci Smaragdne mesta in Porcelanaste dežele, Glinda, živali ...). V pripovedi nastopajo poosebljene živali, ki igrajo tudi vlogo pomočnika/rešitelja (štorklja, poljske miške). Edini, ki ne govori, je Dorotejin pes Toto.

Čarovnik Oz, ki je vladal tej fantastični deželi, je v resnici prišel iz istega sveta kot Doroteja, in sicer iz mesta Omaha, ki je blizu Kansasa. Oba v sekundarnem svetu govorita isti jezik kot v primarnem.

5.7 POVZETKI IN UGOTOVITVE

Prvo hipotezo lahko potrdim, saj fantastična pripoved *Čarovnik iz Oza* (1900) vsebuje vse fantastične elemente, ki jih je Maria Nikolajeva predstavila v knjigi *Fantastična koda: uporaba fantazijskih vzorcev v fantastičnih pripovedih za otroke [The magic code: the use of magical patterns in fantasy for children]* leta 1988.

6 PREDSTAVITEV FANTASTIČNEGA FILMA ČAROVNIK IZ OZA (1939)

Slika 13: naslovnica filma (vir: wikipedija.net)

6.1 OSNOVNI PODATKI O FILMU ČAROVNIK IZ OZA

Dolžina: 1h 41 min /101min

Leto: 1939

Država: ZDA

Jezik: angleški

Scenarij:

- Noel Langley
- Florence Ryerson
- Edgar Allan Woolf

Režija: Victor Fleming

Glavni igralci:

- Judy Garland – Dorothy Gale
- Frank Morgan – čarovnik Oz, profesor Marvel, stražar, vojak
- Ray Bolger – strašilo, Hunk
- Bert Lahr – lev, Zeke
- Jack Haley – kositrni drvar, Hickory
- Billie Burke – čarovnica Glinda
- Margaret Hamilton – zlobna čarovnica z zahoda, gospa Gulch
- Charley Grapwin – stric Henrik
- Clara Bandick – teta Ema
- Terry – pes Toto
- Pat Walshe – Nikko (poglavar krilatih opic)
- pojoči pritlikavci – Mezinci

Nekaj prizorov v slikah (vir: http://www.starpulse.com/Movies/Wizard_Of_Oz,_The/Pictures/):

Slika 14: Doroteja v deželi Mezincev

Slika 15: Dobra čarovnica Glinda

Slika 16: Družčina na poti k Ozu in v pred njimi strupeno makovo polje

Slika 17: Zahodna veščica

Slika 18: Strašilo, lev, Doroteja, Toto in kositrni drvar na poti k Ozu

Slika 19: Čarovnik Oz

6.2 Odstopanja filma *Čarovnik iz Oza* (1939) od pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900)

Ustvarjalci filma *Čarovnik iz Oza* (1939) so pri nastajanju le-tega uvedli kar nekaj sprememb. Film *Čarovnik iz Oza* (1939) sicer sledi istoimenski fantastični pripovedi iz leta 1900, a vseeno je mogoče zaslediti nekaj razlik. Za lažjo preglednost sem odstopanja med pripovedjo in filmom prikazala v dveh tabelah. V tabeli 2 je s simboli prikazana prisotnost/odsotnost nastopajočih oseb ter pomočnikov/rešiteljev v pripovedi in filmu, v tabeli 3 pa so prikazana odstopanja med posameznimi prizori oz. odlomki.

Tabela 2: Prisotnost glavnih, stranskih nastopajočih oseb in pomočnikov/rešiteljev v fantastični pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900) in njeni filmski predelavi *Čarovnik iz Oza* (1939)

NASTOPAJOČE OSEBE	PRIPOVED	FILM
GLAVNE OSEBE	✓	✓
• čarovnik Oz	✓	✓
• Doroteja	✓	✓
• kositrni drvar	✓	✓
• lev	✓	✓
• strašilo	✓	✓
• Toto	✓	✓
STRANSKE OSEBE	✓	✓
• brezroki trkači	✓	x
• čebele	✓	x
• gospa Gulch	x	✓
• gospodar Bok	✓	x
• Hickory	x	✓
• Hunk	x	✓
• krilate opice	✓	✓
• krokarji	✓	x
• Mezinci	✓	✓
• Pedenjci	✓	x
• porcelanasti ljudje	✓	x
• prebivalci Smaragdnege mesta	✓	✓
• profesor Marvel	x	✓
• Prstanci	✓	x
• stražar	✓	✓

• strežajka	✓	✗
• vojak	✓	✓
• volkovi	✓	✗
• vzhodna vešča	✓	✓
• zahodna vešča	✓	✓
• Zeke	✗	✓
• živali iz gozda	✓	✗
POMOČNIKI/REŠITELJI	✓	✓
• južna vešča	✓ (Glinda)	✗
• poljske miši	✓	✗
• severna vešča	✓	✓ (Glinda)
• štoklja	✓	✗

Tabela 3: Odstopanja med posameznimi prizori v filmu *Čarovnik iz Oza* (1939) in odlomki v pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900)

PRIZOR V FILMU	ODLOMEK V PRIPOVEDI
1. Doroteja s Totom zbeži od doma, ker se je soseda (gospa Gulch) pritožila nad psom, ker naj bi ta nadlegoval njeno mačko. Med begom od doma spozna profesorja Marvela.	1. V pripovedi ne zasledimo tega odlomka.
2. Doroteja je bila prepozna, da bi se izognila ciklonu, ker je zbežala od doma in ni imela dovolj časa, ko je tekla nazaj.	2. Doroteja je bila prepozna, da bi se izognila ciklonu, ker se je Toto skril pod posteljo in ona je stekla ponj.
3. Doroteja se med besnenjem ciklona udari v okno in pade v nezavest.	3. Doroteja med besnenjem ciklona postane utrujena in zaspí na postelji.
4. Mezinci so bili oblečeni v pisana oblačila.	4. Mezinci so bili oblečeni v modra oblačila.
5. Doroteja je imela obute rdeče čarobne čevlje.	5. Doroteja je imela obute srebrne čarobne čevlje.

6. Doroteja ne dobi Glindinega poljuba na čelo.	6. Doroteja dobi Glindin poljub na čelo.
7. Zahodna veščica se pojavi že na začetku v prizoru z Mezinci, ko pristane v njihovi deželi. Skozi celoten film se veščica z zahoda pojavlja in družini grozi.	7. Zahodna veščica se pojavi šele, ko je družina na poti k njej.
8. Zahodna veščica uporablja čarobno kristalno kroglo, ki ji omogoča, da vidi, kje se nahajajo popotniki.	8. Zahodna veščica ima samo eno oko in to je tako izostreno, da z njim vidi na kilometre daleč.
9. Zahodna veščica vlada nad krilatimi opicami in svojimi vojščaki, ki so bili zelene polti in imeli so črno-rdeče uniforme. Doroteja jih osvobodi.	9. Zahodna veščica vlada nad rumenimi Pedenjci. Doroteja jih osvobodi.
10. V filmu ne zasledimo čarobne zlate čepice, ki je delovala tako, da so krilate opice lastniku izpolnile tri želje.	10. V pripovedi zasledimo zlato čepico, ki jo je imelo kar nekaj lastnikov, med njimi zahodna veščica in Doroteja.
11. Ovire, ki so jim stale na poti do cilja: <ul style="list-style-type: none"> ➤ zahodna čarovnica, ➤ krilate opice, ➤ makovo polje, ➤ pretepaški drevesi z jabolki (na začetku). 	11. Ovire, ki so jim stale na poti do cilja: <ul style="list-style-type: none"> ➤ deroča reka, ➤ globoki jarki, ➤ zahodna veščica, ➤ krilate opice, ➤ makovo polje, ➤ volkovi, ➤ krokarji, ➤ čebele, ➤ brezroki trkači, ➤ pretepaški drevesi (na koncu).
12. Iz strupenega makovega polja jih reši čarovnica Glinda, tako da nad njihovim nebom ustvari sneg in Doroteja in lev se prebudita.	12. Iz strupenega makovega polja leva rešijo poljske miši, Dorotejo pa na rob polja odneseta strašilo in kositrni drvar.
13. Popotniki so po nasvet v Ozovo	13. Popotniki so po nasvet v Ozovo

dvorano prišli zaprosit skupaj v istem času.	dvorano prišli zaprosit vsak posebej (eden na dan) in nastanjeni so bili vsak v svoji sobi.
14. Čarovnik Oz je prikazan kot velikanska glava brez telesa z očmi in usti na velikem platnu nad prestolom, zraven pa plapolajo ognjeni plameni in gost dim. (Slika 19)	14. Čarovnik Oz je prikazan v več pojavah, za vsakega popotnika, ki ga je obiskal, drugače: <ul style="list-style-type: none"> • velikanska glava brez telesa z očmi in usti (ko ga obišče Doroteja), • lepa gospodična, • velika zverina, • ognjena žoga.
15. Oz od družčine zahteva, naj jim prinese metlo zahodne vešče.	15. Oz od družčine zahteva, naj ubije zahodno veščo. Metla ni omenjena.
16. Doroteja zahodno veščo po nesreči polije z vedrom vode, saj je hotela rešiti strašilo. Strašilo je napadla zahodna veščica, tako da je podkurila slamo na njegovi roki.	16. Doroteja iz jeze polije zahodno veščo z vedrom vode, ker jo je ta spotaknila in ji izmaknila čevljev.
17. Oz prihaja iz Kansasa, tako kot Doroteja.	17. Oz prihaja iz Omaha, mesta blizu Kansasa.
18. Dorotejina pustolovščina se konča v Smaragdnem mestu (Oz sam odleti z balonom v neznanost), prikaže se Glinda (severna veščica) in ji zaupa čarobno moč čevljev. Doroteja z družčino nikoli ne potuje proti jugu.	18. Ko Oz odleti z balonom v neznanost, se družčina odpravi proti jugu k deželi Prstancev, kjer je vladala dobra čarovnica Glinda z juga (tu jo Doroteja prvič sreča) in Doroteji zaupa čarobno moč čevljev.
19. Doroteja se iz sanj prebudi v postelji svojega doma.	19. Doroteja pristane (se zbudi) na travi v Kansasu pred svojo hišo.

V začetku filma *Čarovnik iz Oza* (1939) nastopajo osebe, ki jih v pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900) ne zasledimo. Doroteja je kot filmska junakinja v stiski, saj se njihova sosedka gospa Gulch želi znebiti njenega psa Tota, ker naj bi ta nadlegoval njeno mačko. Gospa Gulch to celo doseže. Pridobi si dovolilnico s sodišča in psa odpelje, tako da ga položi v košaro, a ta ji zbeži in se vrne k Doroteji. Zeke, Hunk in Hickory so pomočniki, ki so delali na kmetiji, kjer je živela Doroteja (vsi trije so pravzaprav isti igralci, ki igrajo tri popotnike, ki ves čas spremljajo Dorotejo na dogodivščini). Ker je bila Doroteja v stiski, je s psom zbežala od doma

in med begom srečala profesorja Marvela, ki je bil vedeževalec, a tudi prevarant. Karakter je soroden s čarovnikom Ozom, ki ga Doroteja sreča v fantastični deželi (čarovnik, a z zvijačo). Vseh teh oseb (razen Doroteje in psa) in dogodkov v pripovedi ni omenjenih.

V fantastični pripovedi Doroteja spozna dobro severno veščo, ki ji na začetku svetuje, kam naj se odpravi po pomoč, na koncu spozna tudi južno veščo Glindo, ki ji zaupa čarobno moč čevljev. V filmski priredbi pa se Doroteja sreča samo z eno dobro veščo, in sicer severno, ki ji je ime Glinda. Doroteja kot filmska junakinja na jug nikoli ne odpotuje, ampak se njena zgodba konča v Smaragdnem mestu, kjer ji ista čaravnica Glinda, ki ji je pomagala na začetku filma, zaupa čarobno moč čevljev.

Uvodni in zaključni del filma, kjer je dogajanje postavljeno v Kansas, kjer je živela Doroteja, sta predstavljena v črno-beli tehniki, ko pa filmska junakinja vstopi v fantastično deželo Oza, je vse prikazano v živih barvah.

6.3 POVZETEK IN UGOTOVITVE

Drugo hipotezo lahko potrdim le delno, saj scenarij filma *Čarovnik iz Oza* (1939) sledi fantastični pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900), a v njem nastopajo nekatere osebe, ki jih v pripovedi ne zasledimo. Uvodni del, preden ciklon Dorotejino hišo ponese v deželo Oz, je v filmu veliko bolj nazorno in podrobno prikazan kot v pripovedi. Na drugi strani pa je veliko nastopajočih oseb in dogodkov, ki so v pripovedi omenjeni, v filmu izpuščenih.

7 OBRAVNAVA FANTASTIČNE PRIPOVEDI ČAROVNIK IZ OZA (1900) V 4. RAZREDU DEVETLETNE OSNOVNE ŠOLE

V tem sklopu sem opisala, kako je delo *Čarovnik iz Oza* (1900) predstavljeno v prenovljenem učnem načrtu za slovenščino – *Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt* (2011) ter navedla, katera berila za književno vzgojo vsebujejo odlomke iz knjige. Podala sem tudi avtorsko mnenje književnega besedila na osnovi metode šolske interpretacije.

7.1 UČNI NAČRT ZA SLOVENŠČINO (2011)

Čarovnik iz Oza (1900) je kot fantastična pripoved predlagan za obravnavo v drugem vzgojno-izobraževalnem obdobju, in sicer v 4. razredu devetletne osnovne šole, v 2. razredu pa je predlagano le za branje v nadaljevanjih.

Z obravnavo besedila lahko dosežemo spodaj navedene operativne cilje na področju književnosti, ki so značilni za obravnavo fantastične pripovedi v drugem vzgojno-izobraževalnem obdobju oz. v 4. razredu osnovne šole:

1 Razvijanje recepcijske zmožnosti z branjem, poslušanjem, gledanjem uprizoritev umetnostnih besedil in govorjenjem, pisanjem o njih

○ književna besedila, prvine književnega besedila (književna oseba; književni prostor in čas; dogajanje, tema, sporočilo; avtor – pripovedovalec)

Učenci:

- razvijajo recepcijsko zmožnost, to je zmožnost doživljanja razumevanja in vrednotenja književnih besedil,
- ločujejo umetnostna besedila od neumetnostnih,
- zmožni so razumeti značaj in ravnanje književne osebe, ki doživlja take dogodivščine, ki bi si jih želeli doživljati sami, ter se vživeti v osebo, ki jim je podobna najmanj v eni konkretni lastnosti,
- sestavljajo čutnodomišljjsko predstavo književnih oseb (avtorjev opis, izkušnje, domišljija, ipd.),
- ločujejo glavne in stranske književne osebe,

- oblikujejo lastno stališče do ravnanja književnih oseb,
- pri književni osebi opazujejo več značajskih lastnosti,
- postopoma zaznavajo tudi tako značajsko lastnost, ki se zdi v nasprotju z njeno splošno značajsko oznako,
- opazujejo perspektivi glavne in najmanj še ene stranske književne osebe ter ju primerjajo,
- prepoznavajo motive za ravnanje književnih oseb,
- v književnem besedilu najdejo poglobljene informacije o prostoru in času dogajanja, povezujejo dogajalni čas in prostor,
- oblikujejo čutnodomišljijsko predstavo dogajalnega prostora in časa,
- sledijo dogajanju na več dogajalnih prostorih in dogajanju, pri katerem se dogajalni časi prepletajo,
- obnovijo, povzamejo (bistvene) dogodke,
- v književnem besedilu prepoznavajo informacije o poteku dogajanja, potrebne podatke za sklenitev dogajalnega toka, ki jih besedilo ne ponuja,
- ugotavljajo, o čem govori književno besedilo (tema),
- naštejejo nekaj književnih besedil na isto temo,
- ločujejo avtorja književnega besedila in pripovedovalca.

- književna zvrst (proza) – po metodi dolgega branja doživijo skupaj najmanj dve besedili vsako leto (eno fantastično in eno realistično):

Učenci :

- ugotavljajo značilnosti fantastične pripovedi in jo primerjajo z realistično pripovedno prozo.

- gledališče, radijska igra in film

Učenci:

- ozaveščajo značilnosti medijskih predelav, realizacij, aktualizacij književnih besedil oziroma prepoznavajo temeljne značilnosti posameznih medijev,
- posamezne primere predstav primerjajo s književnim besedilom,

- doživljanje, razumevanje in vrednotenje gledališke predstave, radijske igre, filma izražajo govorno, pisno.

2 Razvijanje recepcijske zmožnosti s tvorjenjem, (po)ustvarjanjem ob umetnostnih besedilih (pisanje, interpretativno branje, govorjenje)

Učenci:

- razvijajo recepcijsko zmožnost, tako da se govorno (po)ustvarjalno ali »strokovno« (govorni nastop) odzivajo na književna besedila oziroma pišejo (po)ustvarjalna besedila, ki vključujejo prvine umetnostnega jezika in druge značilnosti književnega besedila.

○ pisanje

Učenci:

- razvijajo zmožnosti doživljanja, razumevanja in vrednotenja književne osebe, književnega prostora, časa, dogajanja in teme v književnem besedilu,
- ločijo avtorja od pripovedovalca,
- pišejo realistične, fantastične in nesmiselne zgodbe,
- napišejo dve besedili; pri tem lahko spreminjajo književna besedila (predzgodbe, novi konci, manjkajoča poglavja), posnemajo jezik in slog književnega besedila, preoblikujejo krajše književno besedilo v strip ali nasprotno,
- pišejo fantastične pripovedi (dogajanje na dveh ravninah: realni in fantastični, prehajanje iz realnega v fantastično ravnino je mogoče razložiti z razlogi, ki veljajo v stvarnem svetu, v fantastičnem svetu veljajo zakoni otrokovih želja, pripoved se konča z vrnitvijo v stari svet).

○ interpretativno branje književnega besedila

Učenci:

- izražajo doživljanje in razumevanje književnega besedila z glasnim branjem, pri katerem z glasom (so)oblikujejo besedilno stvarnost,
- glasno razumljivo in interpretativno berejo književna besedila.

- govorni nastopi

Učenci:

- utemeljijo svoj izbor teme za govorni nastop,
- prosto in čim bolj naravno govorijo; upoštevajo jezikovno pravilnost in ustreznost,
- predstavijo celotno besedilo,
- predstavitev razumevanja književnega besedila (celotno besedilo, avtor),
- predstavijo književno osebo, dogajanje, dogajalni prostor in čas v šoli neobravnavanega besedila (predstavijo besedilo, v katerem je dogajanje razpeto med stvarni in domišljjski svet).

7.2 ODLOMKI FANTASTIČNE PRIPOVEDI ČAROVNIK IZ OZA (1900) V BERILIH

V različnih berilih najdemo različne odlomke, povzete po pripovedi L. F. Bauma *Čarovnik iz Oza* (1900). Za lažjo preglednost sem v tabeli prikazala in s simboli označila prisotnost odlomkov v posameznih berilih za 4. razred osnovne šole.

Tabela 4: Prisotnost odlomka iz pripovedi v berilih za 4. razred devetletne osnovne šole

BERILO	ZALOŽBA in LETO IZDAJE	ODLOMEK IZ PRIPOVEDI
Babica, ti loviš!	Mladinska knjiga, 2002	✓
Berilo za razvedrilo	Izolit, 2002	✓
Pozdravljen, svet	DZS, 2004	✓
Svet iz besed	Rokus, 2007	✗
Novi svet iz besed	Rokus, 2010	✓

Vsa berila iz posameznih založb vsebujejo odlomke iz fantastične pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900). Starejša verzija berila (*Svet iz besed*, 2007) založbe Rokus je edina, ki ne vsebuje odlomka, je pa zato predstavljen v novejši izdaji: *Novi svet iz besed* (2010).

Berilo *Novi svet iz besed*, ki ga je leta 2010 izdala založba Rokus, vsebuje odlomek iz prvega poglavja »Ciklon« pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900), in sicer na straneh 138–141. Odlomek

opisuje začetek pripovedi, preden Dorotejo ciklon odnese v deželo Oz. Podoben odlomek, a krajši, zasledimo v DZS-jevi izdaji berila *Pozdravljen, svet* na strani 28.

Berilo za razvedrilo je Izolitova izdaja berila za četrtošolce in v njem zasledimo odlomek iz pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900), in sicer na straneh 109–111. Izbrani odlomek je iz petnajstega poglavja »Odkritje Oza groznega« in opisuje, kako družina spozna, da je čarovnik Oz v resnici slepar. Polega tega, da Oz vsakemu popotniku da koristen nasvet, jim obljubi, da bo vsak dobil svojo željo, ki jo bo izpolnil.

Odlomek iz tretjega poglavja »Doroteja reši strašilo« najdemo v berilu *Babica, ti loviš!*, na straneh 72, 73 in 74, ki ga je izdala založba Mladinska knjiga. Odlomek v berilu govori o tem, kako sta se spoznala strašilo in Doroteja.

7.3 OBRAVNAVA FANTASTIČNE PRIPOVEDI ČAROVNIK IZ OZA (1900) NA OSNOVI METODE ŠOLSKE INTEPRETACIJE

V nadaljevanju navajam avtorski primer na osnovi zastavljenih ciljev v učnem načrtu in na osnovi metode šolske interpretacije, ki temelji na odlomku, ki se v berilih za 4. razred devetletne osnovne šole največkrat pojavi, in sicer prvo poglavje »Ciklon« v uvodnem delu fantastične pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900).

Tabela 5: Primer poteka didaktične komunikacije

UVODNA MOTIVACIJA	<ul style="list-style-type: none"> - Učitelj učence vpraša, ali verjamejo v življenje nekje drugje, ali verjamejo, da jih ciklon lahko ponese v drugo deželo. - Učitelj učencem predvaja (uvodni) odlomek iz filma <i>Čarovnik iz Oza</i> (1939) in se pogovori z učenci (opisovanje dogodkov, oseb, pokrajine ...). 	Dejavnosti pred branjem
NAPOVED BESEDILA	Učitelj učencem predstavi avtorja L. F. Bauma in poudari, da je leta 1900 napisal pripoved o Doroteji in njeni pustolovščini v fantastični deželi Oz, kamor jo je odpeljal ciklon, z naslovom <i>Čarovnik iz Oza</i> .	
PREMOR PRED BRANJEM	Učenci se umirijo in pozornost usmerijo na učiteljevo branje.	

INTERPRETATIVNO BRANJE	Učenci poslušajo branje odlomka, ki ga učitelj doživeto prebere.	Dejavnosti med branjem
ČUSTVENI PREMOR	Učenci zbirajo vtise o besedilu.	
IZRAŽANJE DOŽIVETIJ	<ul style="list-style-type: none"> - Učenci izražajo vtise o besedilu (povedo, kaj si mislijo o Doroteji – ali jo je ciklon kam ponesel, teti Emi, stricu Henriku in o psu Totu), - primerjajo filmske prizore z odlomkom v pripovedi (iščejo podobnosti in razlike, nastopajoče osebe, izpuščene dogodke ...), - besedilu določijo literarno zvrst. 	
TIHO BRANJE/GLASNO BRANJE	<ul style="list-style-type: none"> - Učenci tiho preberejo odlomek v berilu in si izpišejo neznane besede. - Učenci glasno (individualno) preberejo odlomek v berilu. 	
RAZLAGA MANJ ZNANIH IN NEZNANIH BESED	Učitelj se z učenci pogovori o manj znanih in neznanih besedah (uporaba SSKJ).	Dejavnosti po branju
VPRAŠANJA ZA RAZVIJANJE IN RAZUMEVANJE BESEDILA	<ul style="list-style-type: none"> - Učenci odgovarjajo na učiteljeva vprašanja in vprašanja v berilu (npr. Kdo so osebe, ki se poleg deklice pojavijo v odlomku? Kako jim je ime? Na zemljevidu poiščite deželo Kansas. Ali lahko tudi deželo Oz najdete na zemljevidu? Zakaj Doroteja živi pri teti in stricu? Za kaj so imeli majhno luknjo, izkopano v zemlji? Kako so jo imenovali? Kako se imenuje siva pokrajina? Kaj pomeni poved Ciklon se bliža? Kaj so takrat naredili teta Ema, stric Henrik in pes Toto? Kaj pa Doroteja? Kaj mislite o tem, da Doroteja v trenutku nevarnosti ni pozabila na svojega kužka? Kaj se je zgodilo, ko sta se srečala severni in južni veter? V odlomku poiščite in na glas preberite opis ciklona. Zakaj je njihova hiša središče ciklona? Kako je Doroteja 	

	premagala strah? Zakaj hiše ciklon ni uničil? Kaj bi se po vašem mnenju zgodilo, če bi jo? ...).	
VREDNOTENJE	<ul style="list-style-type: none"> - Učenci obnovijo pripoved, - ovrednotijo ravnanje književnih oseb (Kakšna je Doroteja po značaju in zunanosti? Ali vam je kaj podobna? Kaj pa njen stric in teta? ...). 	
NOVE NALOGE	<ul style="list-style-type: none"> - Učenci napišejo razmišljanje o svoji domišljiji deželi (če želijo, jo lahko tudi narišejo, predstavijo na zemljevidu ...); - ogledajo si film; - obiščejo knjižnico in poiščejo knjigo L. F. Bauma <i>Čarovnik iz Oza</i> iz leta 1900 (po želji jo preberemo v odlomkih); - po pripovedi pisatelja narišejo hišo, v kateri je Doroteja živel; - po prebrani pripovedi in ogledu filma izdelajo plakat, na katerega zapišejo/narišejo podobnosti in razlike ali pa naredijo projekt; - izdelajo kostume in pripoved dramsko uprizorijo ... 	

8 SKLEP

Na podlagi študija literature in virov sem ugotovila, da fantastična pripoved izvira iz ljudske pravljice, zato sta obe literarni zvrsti v različnih teorijah večkrat obravnavani skupaj. Fantastična pripoved je najvišja književnost domišljije in je mešanica več literarnih zvrsti. Zanja sta značilna primarni in sekundarni svet, ki sta med seboj povezana. Sekundarni svet ima logično zasnovo, saj izhaja iz primarnega, kjer veljajo določeni zakoni. Z analizo sem ugotovila, da Baumov *Čarovnik iz Oza* (1900) vsebuje vse fantastične elemente, ki so opisani v knjigi Marie Nikolajeve – *Fantastična koda: uporaba fantazijskih vzorcev v fantastičnih pripovedih za otroke* [*The magic code: the use of magical patterns in fantasy for children*], kar dokazuje, da je *Čarovnik iz Oza* (1900) fantastična pripoved. Avtor je pri pisanju te pripovedi upošteval fantastične zakone, vanjo je zmerno vnesel čarovniška dogajanja, čarobni prostor in čas in v njej zasledimo prehod iz primarnega v sekundarni svet.

Lyman Frank Baum je s *Čarovnikom iz Oza* (1900) zaslovel in od takrat je bilo delo večkrat natisnjeno ali pa predelano v različne odrske igre, muzikale, radijske igre in tudi v filmske predelave. Najbolj znana filmska predelava te pripovedi je *Čarovnik iz Oza* direktorja Victorja Fleminga iz leta 1939.

Ugotovila sem, da film *Čarovnik iz Oza*, direktorja Victorja Fleminga iz leta 1939 sledi fantastični pripovedi *Čarovnik iz Oza* avtorja Lymana Franka Bauma iz leta 1900. V filmu sem zasledila nekaj nastopajočih oseb, ki jih v pripovedi ni. Izpuščenih pa je kar nekaj dogodkov ter oseb, zgodba je tudi skrajšana. Menim, da ima pri nastajanju filma režiser pomembno in predvsem odgovorno vlogo, ko scenariju dodaja/izpušča nekatere nastopajoče osebe ali dogodke. Od njega je odvisno, ali bo film prevzel gledalce ali ne.

Posamezne odlomke iz pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900) sem našla v berilih za četrti razred devetletne osnovne šole vseh štirih izdaj: DZS, Mladinska knjiga, Izolit in Rokus Klett. Ker je na podlagi pripovedi *Čarovnik iz Oza* (1900) posnet tudi film, ima učitelj razrednega pouka več možnosti, s katerimi se lahko odloča, kako bi to pripoved pri pouku obravnaval. Za primer sem navedla predlog didaktične komunikacije, s katero lahko razredni učitelj obravnava to pripoved in tako z učenci četrtega razreda dosega cilje, ki so zastavljeni v učnem načrtu za slovenščino – *Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt* (2011).

Moje diplomsko delo bi se dalo razširiti z raziskavo in predstavitvijo vseh medijskih in nemedijskih predelav dela *Čarovnika iz Oza*, od njegovega nastanka (1900) do danes.

9 LITERATURA IN VIRI

9.1 LEPOSLOVNA LITERATURA

1. Baum, L. F. (1969). Čarovnik iz Oza. Ljubljana: Prosvetni servis.
2. Baum, L. F. (1974). Čarovnik iz Oza. Ljubljana: Mladinska knjiga.
3. Fleming, V. (2001). *The Wizard of Oz*. Video DVD. Ljubljana: Con film.

9.2 STROKOVNA LITERATURA

1. Blažič, M. M. (2006/2007). Uvod v književnost (powerpoint predstavitev). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
2. Blažič, M. M. idr. (2007). Svet iz besed 4. Berilo za 4. razred osnovne šole. Ljubljana: Rokus Klett.
3. Blažič, M. M. idr. (2010). Novi svet iz besed 4. Berilo za 4. razred osnovne šole. Ljubljana: Rokus Klett.
4. Cencič, M. (1994). Priporočila za oblikovanje seminarских in diplomskih nalog ter diplomskih del: razširjeno in dopolnjeno poglavje iz priročnika "Učitelj raziskovalec". Dobova: Sivis.
5. Clute, J., & Grant, J. (1997). *The encyclopedia of fantasy*. Great Britain: Orbit.
6. Cullinan, D. G. & Person, D. G. (2001). *The continuum Encyclopedia of children's literature*. New York: The Continuum International Publishing Group.
7. Hanuš, B. idr. (2004). Pozdravljen, svet: berilo za pouk književnosti 3. razred osemletne in 4. razred devetletne osnovne šole. Ljubljana: DZS.
8. Hickman, J. (2001). Fantasy. In B. E. Cullinan, D. G. Person (Ed.). *The continuum Encyclopedia of children's literature* (p. 275–276). New York: The Continuum International Publishing Group.
9. Greenlaw, M. J. (1995). Fantasy. In A. Silvey (Ed.). *Children's books and their creators. An invitation to the feast of twentieth-century children's literature* (p. 234–236). New York: Houghton Mifflin Company.
10. Kenda, J. J. (2009). Fantazijska književnost: očrt teorije žanra in njegovega sodobnega modela. Ljubljana: Mladinska knjiga.
11. Košir, M., Erjavec K. & Volčič Z. (2006). Učni načrt. Izbirni predmet: program osnovnošolskega izobraževanja. Vzgoja za medije: tisk, radio, televizija. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.

12. Križaj Ortar, M., Bešter, M. & Saksida, I. (2005). Učni načrt: program osnovnošolskega izobraževanja. Slovenščina. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
13. Nikolajeva, M. (1988). *The magic code. The use of magical paterens in fantasy for children.* Stockholm: University of Stockholm.
14. Nikolajeva, M. (2000). Fantasy literature and fairy tales. In J. Zipes (Ur.) *The Oxford Companion to Fairy Tales* (str. 150-154). Oxford: University Press.
15. Rahn, S. (2000). Baum, L. Frank. V: J. Zipes (Ur.). *The Oxford Companion to Fairy Tales.* Oxford: University press.
16. Saksida, I. idr. (2002). Babica, ti loviš! Berilo za 4. razred devetletne osnovne šole in 3. razred osemletne osnovne šole. Ljubljana: Mladinska knjiga.
17. Saksida, I. idr. (2002). Berilo za razvedrilo. Berilo za 3. razred osemletne in 4. razred devetletne osnovne šole. Trzin: Založba Izolit.
18. Saksida, I. & Marinčič, J. (2005). Priročnik k berilu Berilo za razvedrilo: za pouk književne vzgoje v 3. razredu osemletne in 4. razredu devetletne osnovne šole. Domžale: Izolit.
19. Silvey, A. (1995). *Children's books and their creators. An invitaion to the feast of twentieth-century children's literature.* New York: Houghton Mifflin Company.
20. Zipes, J. (2000). *The Oxford Companion to Fairy Tales.* Oxford: University press.

9.3 INTERNETNI VIRI

1. Lutkovno gledališče Ljubljana. (2008). Digitalna knjižnica Slovenije. Pridobljeno 26. 8. 2011 s svetovnega spleta
<http://dlib.si/v2/Results.aspx?query='keywords%3dalmanah'&pageSize=100&flocation=Lutkovno+gledali%C5%A1%C4%8De+Ljubljana>
2. Fantasy film. (2007). Wikimedia Foundation, Inc. Pridobljeno 13. 4. 2011 s svetovnega spleta: http://en.wikipedia.org/wiki/Fantasy_film#Early_years
3. Filmski citat: Čarovnik iz Oza. (2010). Ljubljana: MMC RTV Slovenija. Pridobljeno 13. 4. 2011 s svetovnega spleta: <http://www.rtvlo.si/kultura/film/filmski-citat-carovnik-iz-oza/242383>
4. L. Frank Baum. (2008). Wikimedia Foundation, Inc. Pridobljeno 13. 4. 2011 s svetovnega spleta: http://en.wikipedia.org/wiki/L._Frank_Baum

5. Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt. (2011). Ljubljana: Zavod republike Slovenije za šolstvo. Pridobljeno 14. 6. 2011 s svetovnega spleta:
http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina_OS.pdf
6. The wizard of Oz: Movie script. (1939). Metro-Goldwyn-Meyer. Pridobljeno 8. 6. 2011 s svetovnega spleta: <http://www.wendyswizardefoz.com/printablescript.htm>
7. The wizard of Oz (film). (1939). Wikimedia Foundation, Inc. Pridobljeno 13. 4. 2011 s svetovnega spleta:
http://en.wikipedia.org/wiki/The_Wizard_of_Oz_%281939_film%29
8. The Wonderful Wizard of Oz. (1900). Wikimedia Foundation, Inc. Pridobljeno 13. 4. 2011 s svetovnega spleta: http://en.wikipedia.org/wiki/The_Wonderful_Wizard_of_Oz
9. Učni načrt slovenščina. (2005). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. Pridobljeno 13. 4. 2011 s svetovnega spleta:
http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/os/devetletka/predmeti_obvezni/Slovenscina_obvezni.pdf
10. Wendy's Wizard of Oz. (2003). Wendyswizardefoz.com. Pridobljeno 8. 6. 2011 s svetovnega spleta: <http://wendyswizardefoz.com/main>.